

New
Direction

Davor Dijanović

**POLITIČKA MISAO
ANTE STARČEVIĆA
U SVJETLU MODERNIH
EUROPSKIH INTEGRACIJA**

Founded by Margaret Thatcher in 2009 as the intellectual hub of European Conservatism, New Direction has established academic networks across Europe and research partnerships throughout the world.

newdirection.online @europeanreform

New Direction is registered in Belgium as a not-for-profit organisation and is partly funded by the European Parliament.

REGISTERED OFFICE: Rue du Trône, 4, 1000 Brussels, Belgium. EXECUTIVE DIRECTOR: Witold de Chevilly.

The European Parliament and New Direction assume no responsibility for the opinions expressed in this publication. Sole liability rests with the author.

MISAO ANTE STARČEVIĆA	5
TEMELJI PRAVAŠKE IDEOLOGIJE	11
POGLEDI NA POLITIKU	16
MISAO HRVATSTVA – MISAO ETIČNA	18
POVIJEST	20
O JEZIKU	21
SLAVOSERBI	24
RELIGIOZNA SHVAĆANJA	26
MISAO SLOBODE	27
STARČEVIĆ KAO KNJIŽEVNIK	28
DRŽAVNIČKA VELIČINA ANTE STARČEVIĆA	30
ŠTO NAM ZNAČI STARČEVIĆ DANAS?	33
Literatura	38

Davor Dijanović, rođen 1987. godine u Bjelovaru, hrvatski je novinar, kolumnist, povijesni istraživač, geopolitički analitičar i publicist. U rodnom Bjelovaru završio je opću gimnaziju, a na Libertas međunarodnom sveučilištu u Zagrebu magistrirao međunarodne odnose i diplomaciju. Od 2008. do danas objavio više od 2000 novinskih i publicističkih priloga o temama iz područja politike, geopolitike, povijesti i kulture te nekoliko preglednih odnosno stručnih radova. Posebna područja njegova interesa su: suvremena povijest, političke ideologije, geopolitika, odnosi velikih sila i međunarodna sigurnost. Član je uredništva i novinar Portala Hrvatskoga kulturnog vijeća, kolumnist portala Direktno i suradnik Hrvatskog tjednika. Član je uredništva znanstvenog časopisa za kulturu, društvo i politiku „Obnova“, voditelj podcasta „Geopolitički objektiv“ te autor knjige „Hrvatska u žrvnju Jugosfere“ (2015.). Oženjen, otac četvero djece.

MISAO ANTE STARČEVIĆA

Misao Ante Starčevića, utemeljitelja hrvatske nacionalno-integracijske ideologije, nije iscrpljena stvaranjem moderne hrvatske države. U kontekstu jačanja europskih integracijskih procesa, pri čemu se javljaju i ideje o stvaranju „europske superdržave“, Starčevićeva promišljanja o ključnim nacionalno-političkim pitanjima, o nacionalnom identitetu i odnosu prema međunarodnim udruživanjima, i danas imaju svoju težinu, svježinu te političku pouku i poruku.

U knjizi *Politička misao Ante Starčevića u svjetlu modernih europskih integracija* razmotrit će se ključni elementi i argumenti Starčevićeve nacionalne ideologije nakon čega će ih se reaktualizirati u kontekstu modernog sraza između suverenističke i unionističke vizije europske budućnosti. Držimo da nam Starčevićeva misao i danas može predstavljati jasan smjerokaz za odnose prema drugim narodima i nadnacionalnim organizacijama.

Prije nego što prijeđemo u *meritum* rada, kao nužno *prethodno pitanje* spomenut ćemo bitne dijelove Starčevićeva životopisa. Nakon toga ćemo izložiti političku ideologiju Ante Starčevića da bismo je, *in fine*, u kratkim crtama razmotrili u modernome političkom kontekstu.

Ante Starčević rođen je u Žitniku, u Lici (Hrvatska¹), 23. svibnja 1823. Otac mu je bio Jakov Starčević iz stare sirotinjske zadruge hrvatskih graničara², majka Milica udova Čorak, iz Široke Kule, nedaleko od Žitnika, pravoslavka koja je prije udaje primila katoličku vjeru. Djetinjstvo je proveo većinom bosonog, kao pastir. Poslije polazi njemačku pučku školu u općinskom središtu Klancu. Kad mu je bilo trinaest godina, posjetio je svoj rod u Žitniku pop Šime Starčević, župnik u Karlobagu, tada već poznati pisac i jezikoslovac, žestoki branitelj hrvatskog jezika i ogorčeni protivnik Vuka Karadžića koji je zastupao velikosrpske jezične i političke ideje.³

Šime Starčević bio je jedan od prvih hrvatskih preporoditelja i jezikoslovaca. Oduševljavao se prosvjetiteljstvom i modernom francuskom državnim upravom. Šime Starčević nije volio Austrijsku Carevinu i njezinu vlast, a rano se istaknuo kao

pisac religioznih, moralnih i filoloških rasprava. Zalažući se za jedinstvo hrvatskoga književnog jezika na temelju ikavskoga pučkog izgovora, smatrao je da bi se Dalmacija, Hrvatska, Slavonija, Istra i BiH lako mogle jezično ujediniti, jer se u narodnom govoru mnogu ne razlikuju.⁴

Šime Starčević vodi Antu Starčevića sa sobom u Karlobag gdje započinje njegovo obrazovanje, a nastavlja se kod pop Šimina prijatelja Jose Vlatkovića, župnika u Smiljanu. Svladavši gradivo za prva dva razreda gimnazije, u jesen 1939. Starčević odlazi u Zagreb, gdje nastavlja učiti u sjemenišnoj gimnaziji. Kao dobar đak, bio je instruktor slabašnom i boležljivom Eugenu Kvaterniku, sinu njegova profesora Romualda Kvaternika, koji mu je ishodio i stipendiju. U ljetu 1845. završio je gimnaziju s izvrsnim uspjehom. Iste godine objelodanio je u *Danici horvatskoj, slavonskoj i dalmatinskoj* svoje prve literarne radove: nekoliko pjesama i jednu dokumentarnu etnografsko-pripovjednu prozu.

Nakon završenog školovanja u Zagrebu u drugoj polovici 1848. odlazi u Senj. Tu započinje studij bogoslovije, pripremajući se za svećeničko zvanje. Uočivši brzo njegove iznimne sposobnosti i darovitost, senjski biskup Mirko Ožegović šalje ga 1846. na studij bogoslovije u središnje sjemenište u Peštu. Tu 1848. stječe doktorat filozofije.⁵ Početkom 1848. napustio je misao o svećeničkom zvanju, a kad je o tome obavijestio biskupa Ožegovića, ostao je bez ikakvih sredstava za život.⁶ Govorio je mađarski, njemački, talijanski i francuski jezik, a dobro je poznao klasičnu baštinu te latinski i grčki jezik. Osobito se zanimao za rimsku povijest i duhovnost.⁷

Za vrijeme Starčevićeva života događaju se burne političke, ekonomske i kulturne promjene na području današnje Republike Hrvatske. Jedino područje s ograničenom političkom autonomijom bila je Banska Hrvatska, sastavljena od nekoliko uži hrvatskih i slavonskih županija. U njezinu sklopu postojala su tijela s elementima u teoriji državne, ali u praksi pokrajinske autonomije, poput bana i Sabora. Banska Hrvatska oscilirala je između centralizatorskih tendencija Beča i mađarizatorske politike Pešte. Prije 1848. i nakon 1867. dominantan je bio

¹ Hrvatske su zemlje tada bile zemljopisno i upravno-politički rascjepkane.

² Kad je Starčević rođen velik dio Hrvatske zauzimala je Vojna krajina ili Granica, koja je bila podijeljena na pukovnije i stavljena pod izravnu austrijsku vojnu upravu. Svaki graničar od 16. do 60. godine života bio je austrijski vojnik, koji je u doba mira radio i čuvao Granicu od turskih provala, a u vrijeme rata ratova za cara i Austrijsku Carevinu. (Marjan DIKLIĆ, „Dr. Ante Starčević: U povodu 110. obljetnice smrti (1823. – 1896.)“, u: *Pravaška misao i politika. Zbornik radova*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2007., 17.).

³ Ante STARČEVIĆ, *Književna djela*, ur. Dubravko JELČIĆ, Matica hrvatska, Zagreb, 1995., 14.

⁴ M. DIKLIĆ, „Dr. Ante Starčević: U povodu 110. obljetnice smrti (1823. – 1896.)“, 18.

⁵ M. DIKLIĆ, „Dr. Ante Starčević: U povodu 110. obljetnice smrti (1823. – 1896.)“, 19.

⁶ A. STARČEVIĆ, *Književna djela*, 14.-15.

⁷ Ante STARČEVIĆ, *Izabrani politički spisi*. Izbor i uvodna studija: Pavo BARIŠIĆ, Golden marketing – Narodne novine, 1999., 17.

Davor Dijanović, 1907.

mađarski utjecaj, a u razdoblju 1850.- 1867. utjecaj Beča. Vojna granica, kako je navedeno, bila je pod neposrednom vlašću bečkih vojnih vlasti. Istra i Dalmacija bile su administrativno potpuno odvojene od Banske Hrvatske i pod upravom bečke vlade. Austrijskoj i mađarskoj eliti nije odgovarala teritorijalna integracija hrvatskih zemalja i stvaranje jedinstvene hrvatske političke cjeline.⁸

Davor Dijanović, 1907.

Još u školskim klupama Starčević se zanima za društvene i političke prilike svoje zemlje i svojeg naroda. Sudjelovao je u protumađarskim pobunama koje su dovele do Srpanjskih žrtava 1845. U početku zastupa ilirske ideje. Kao što je sam pojasnio: „Za ilirstva ne bijaše drugo nego da budeš ilir ili mađžaron. Samo u tu jednu stranku, u ilire ili u mađžarone morao je kod nas svatko spadati. O rijetkima, koji se braniše proti tomu razređivanju ljudi, ili ne htjedoše u nijedan taj razred brojeni biti, o tima bijaše sud da su hrabri-kruhi, prosvijetljeni zvahu ih: fruges consumere nati, a javno mnijenje govoraše skladno da su austrijski špijuni“.⁹

Davor Dijanović, 1907.

Od žestokog Ilirca, koji „čita, uči na pamet sve ilirske spise, svomžestinom zanešenamladića“,postaje početkom Bachova apsolutizma beskompromisan Hrvat, koji neustrašivo brani slavnu hrvatsku povijest i ljubomorno čuva odlike staroga hrvatskog jezika“.¹⁰ Ističe da se treba okaniti svih sanjarija i metafizičke politike te na temelju svoje povijesti, svoje narodnosti, svojega javnog domaćeg i međunarodnog prava graditi vlastitu politiku.¹¹ Prve stihove tiska u Gajevoj *Danici* i *Zori dalmatinskoj* 1845. Revolucionarne 1848. godine Starčević se početno oduševljava banom Josipom Jelačićem te mu posvećuje pjesmu *Odaziv od Velebita*. Dok su se vidjele posljedice Jelačićeva pothvata, Starčević postaje razočaran i još jednom potvrđuje ranije mišljenje da je Austrija najveći neprijatelj hrvatskog naroda¹². Nakon toga sve nepomirljivije istupa protiv vladavine, vladara i cjelokupnog sustava uprave.

Davor Dijanović, 1907.

Kad je u pitanju Mađarska, Starčević je jasno vidio da i oni samo „žele u tlačenju naroda Austriju izmijeniti“, pa im je

poručio da „mi svi želimo osloboditi se od jarma bilo čijega, a ne želimo jarme mijenjati“.¹³ Pred vanjskim su se svijetom prikazivali Mađari kao pobornici naprednih načela, načela slobode, samostalnosti i ravnopravnosti, a kod kuće su radili sasvim obratno. Mađari su kroz desetljeća prve polovice XIX. st. ustrajno pokušavali mađarizirati Hrvate, a sam vođa mađarskog ustanka Ljudevit Košut 1848. nije htio ni čuti za bilo kakve hrvatske zahtjeve, nego je bahato i uvredljivo poručio Hrvatima: „Gdje je Hrvatska? Na karti je ne mogu naći“. Mađarska je prisvojila hrvatsko Međimurje, grad i luku Rijeku s težnjom da u svoji korist ekspropriira od Hrvatske čitavu morsku obalu, a preko austro-ugarskog ministra vanjskih poslova, mađarskog grofa Stj. Buriana, nadala se potpuno zagospodariti i Bosnom, stoga je sprječavala njezino spajanje s Hrvatskom.¹⁴

Nakon dolaska u Zagreb Starčević pomno prati događaje, s galerije sluša sva saborska vijećanja, piše vrlo malo i živi sasvim povučeno, oskudno, plaćajući tako do kraja života cijenu svoje osobne neovisnosti. Kao „čovjek pogibeljan za interese države“¹⁵, nije uspio dobiti mjesto profesora filozofije i povijesti na Zagrebačkoj Akademiji, pa radi kao pisar u odvjetničkoj kancelariji Lavoslava Šrama, gdje je dnevnu praksu upopunjavao stručnom literaturom, stekavši ubrzo i zamjerna pravna iskustva i znanja¹⁶. Do 1850. Starčević je malo pisao, uglavnom u ilirskom duhu. Nakon sloma romantičarskih ilirskih snova u revoluciji 1848./49. i uvođenja Bachova apsolutizma u cijeloj Monarhiji, u Starčevića, kako je već navedeno, nastupa preokret i pravo otrježnjenje u hrvatskome nacionalnom duhu.¹⁷

Godine 1851., naime, ukida se Hrvatski sabor i ustav, uvodi se apsolutizam te nastupa doba strahovlade.¹⁸ Starčević se predao proučavanju povijesti, jezikoslovlju i književnosti.¹⁹ Počinje se sve rezolutnije suprotstavljati sve većoj germanizaciji i mađarizaciji Hrvatske, ali i sve većim jezičnim prisvajanjima i koncepcijama Vuka Stefanovića Karadžića. Prihvaća etimološki pravopis i piše ekavicom, smatrajući ju baštinom hrvatske kajkavštine²⁰, kojoj ostaje vjeran do kraja života. U članku *Srbi*

^[1] Tomislav MARKUS, „Društveni pogledi Ante Starčevića“, Časopis za suvremenu povijest, br. 3, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2009., 828.

^[2] ANTE STARČEVIĆ, Politički spisi. Izbor i predgovor: Tomislav LADAN, Znanje, Zagreb, 1991., 12.

^[3] Mile STARČEVIĆ, „Kako je došlo do Starčevićeve negacije Srba“, u: Ante Starčević, Laus, Split, 1992., 129.

^[4] A. STARČEVIĆ, Izabrani politički spisi, 23.

^[5] Uzrok Starčevićeve mržnje prema Austriji nije bilo samo protuaustrijsko raspoloženja strica Šime Starčevića, koji je na njega imao utjecaj u formativnim godinama, nego i događaj koji se zbio na Veliku Gospu 1846. u Klancu. Tog dana Starčević je pred crkvom ugledao ličkog mladića Filipa Baričevića bez obje ruke što ga je zaprepastilo. Nakon što mu je domaći župnik Skoličić ispričao da je mladić – inače jedina muška glava i hranitelj svoje obitelji - ostao bez obje ruke radi osvete i objesti austrijskih vojnih časnika, Starčević u to nije mogao povjerovati. Baričević se, naime, žalio na nepravde i nasilja nekih austrijskih časnika višim vojnim vlastima, zbog čega su oni imali određenih problema. Za osvetu ovi su mu u vojnome zapovjedništvu u Karlovcu, gdje su ga pozvali na odgovornost, odsjekli lijevu ruku, a kada se ponovno žalio i desnu. O ovoj zgodi Starčević nije pisao, ali je poznata iz prepričavanja Kerubina Šegvića. I publicist Josip Horvat potvrđuje da je Starčević pripovijedao tu priču. (A. Starčević, Izabrani politički spisi. Izbor i uvodna studija: Pavo Barišić, Golden marketing – Narodne novine, 1999., 12.). Na jednom će mjestu Starčević zapisati: „Austrija je vazda jedna te ista, ona niti se mijenjala, niti se mijenja. Ja vam kažem u ime povjesnice, da se desposcije ne popravljaju, nego propadaju“. (A. STARČEVIĆ, Politički spisi, 26).

^[6] Ante STARČEVIĆ, Misli i pogledi. Pojedinac-Hrvatska-svijet, prir. Blaž JURISIĆ, Zagreb, 1971., 10.

^[7] Isto, 10.

^[8] ANTE STARČEVIĆ, Politički spisi, 11.

^[9] Ante STARČEVIĆ, Književna djela, 15.

^[10] Marjan DIKLIĆ, „Dr. Ante Starčević: U povodu 110. obljetnice smrti (1823. – 1896.)“, 20.

^[11] Hrvatska zajedno s buntovnom Mađarskom gubi sabor, lokalnu samoupravu i teritorijalni integritet. Austrijsko Carstvo prvi i jedini put postaje unitarnom državom. Uveden je jedinstveni upravni sustav, jedinstven pravni i porezni sustav. Carstvom je upravljao samo car Franjo Josip kojega je u zakonodavnim aktima savjetovalo Carevinsko vijeće što ga je sam imenovao. (A. STARČEVIĆ, Izabrani politički spisi, 21.).

^[12] A. STARČEVIĆ, Politički spisi, 11.

^[13] Uz Stokavsko i čakavsko – kajkavsko je treće narječje (dijalekt) hrvatskog jezika. Riječ je o različitim nestandardnim jezičnim oblicima. To su npr. organski govori određenih naselja, tj. mjesni govori, ili zajednice mjesnih govora s većim brojem zajedničkih osobina, ili pak veće i složenije skupine takvih zajednica s bitnim zajedničkim jezičnim crtama. U suvremenoj dijalektologiji samo veće zajednice mjesnih govora nazivaju se dijalektima, a oni se svrstavaju u skupine dijalekata. (više na: https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=42971, pristupljeno 11.12.2023.)

svi i svuda Karadžić je 1849. u knjižici *Kovčežić za istoriju, jezik i običaje Srba sva tri vjerozakona* razradio tezu da su svi štokavci Srbi, kajkavci Slovenci, a samo ostatke čakavaca smatrao je izvornim Hrvatima. Radilo se o provedbi velikosrpske politike čije je temelje 1844. postavio Ilija Garašanin svojim *Načertanijem*, prema kojem je od Bugarske do Jadrana trebalo stvoriti tzv. Veliku Srbiju.²¹ Na velikosrpsku ekspanzionističku ideju, koja potire postojanje hrvatskog naroda, jezika, kulture i države – Starčević 1851./52. odgovara na jednak način – negacijom svekolikog srpstva. On nije priznavao bečki *Književni dogovor* o jeziku iz 1850., kao ni prethodne Gajeve jezične reforme.

Ovdje možemo utvrditi začetke pravaške ideologije koje će kasnije detaljno razraditi. Međutim, njegova pravaška ideologija izrasta ponajprije „iz stare povijesne tradicije hrvatskoga plemstva i njegove srednjovjekovne države, dakle hrvatskoga povijesnoga državnog i prirodnog prava; zatim iz činjenice da je proces nacionalne integracije već započeo pod ilirskim a ne hrvatskim imenom, te iz negacije hrvatskog naroda i države od tadašnje velikosrpske ideje“.²²

Davor Dijanović, 1907.

Krajem 1860. u prvim brojevima *Pozora* piše niz političkih članaka, početkom 1861. izabran je velikim bilježnikom riječke županije, gdje se istaknuo savjesnim obavljanjem službe²³, ali i kao autor znamenitih *Predstavki riječke županije*, koje su u županijskoj skupštini prihvaćene s velikim oduševljenjem, a kasnije su se pokazale kao temeljne ideje i programske smjernice buduće Starčevićeve Stranke prava.²⁴ Kroz predstavke Starčević je na velika vrata ušao na političku pozornicu, postao je poznat diljem Hrvatske, ali je ujedno izazvao i reakcije carskih vlasti.²⁵

Davor Dijanović, 1907.

U predstavkama Riječke županije Starčević osuđuje višestoljetnu vladavinu dinastije Habsburgovaca te prikazuje Austrijsku Carevinu i njezine vladare kao krivce za nedaće hrvatskog naroda i države. Tvrdi da Hrvati nemaju ništa s nijednim narodom u Monarhiji, a osobito s Austrijancima i Mađarima, osim eventualno zajedničkog vladara, pa stoga odbacuje mogućnost da pošalju svoje zastupnike u središnji državni parlament odnosno u Carevinsko vijeće u Beču.

Politička misao Ante Starčevića u svjetlu modernih europskih integracija

Davor Dijanović, 1907.

On dopušta personalnu uniju, no u predstavkama više puta naglašava da je Hrvatska, na temelju prirodnog i osobito svoga povijesnoga državnog prava (što je u suglasju i s tadašnjim nacionalističkim načelima prava samoodređenja naroda) potpuno samostalna država, tj. država kojoj za opstanak nije potreban okvir Habsburške Monarhije, kao ni ikakvi zajednički poslovi, a svako miješanje u unutarnje poslove Hrvatske proglašava nasiljem.²⁶

Davor Dijanović, 1907.

Kao narodni zastupnik kotara Hreljin-Grobnik 15. travnja 1861. ulazi u prvi hrvatski Sabor poslije Bachova apsolutizma.²⁷ Godinu poslije optužio je austrijsku vladu za neredе u Rijeci prilikom posvećenja županijske zastave, pa je 20. listopada suspendiran s dužnosti, a iduće godine zbog te optužbe izveden pred sud i osuđen na mjesec dana zatvora. Službu nastavlja u odvjetničkoj pisarnici dr. Šrama u Zagrebu. Kao zastupnik izbornog kotara Zagreb Kaptol 1865. ponovno je u Saboru. U humoristično-satiričkom listu *Zvekan* 1867. počinje objavljivati *Pisma Magjarolacah*. Četiri godine kasnije, 1871., izabran je u Sabor kao zastupnik kotara Krapina. U noći 12./13. listopada uhićen je pod sumnjom da je sudjelovao u organizaciji Rakovičkog ustanka koji je organizirao Eugen Kvaternik.²⁸ Zbog pomanjkanja dokaza pušten je iz zatvora na Badnjak iste godine. Sklonio se kod sinovca Davida Starčevića, odvjetnika u Jastrebarskom.²⁹ Za vrijeme bosansko-hercegovačkog ustanka 1875.-1878., koji se završava Berlinskim kongresom i austrougarskom okupacijom Bosne i Hercegovine, zaoštravaju se hrvatsko-srpski odnosi. Srbi se zalažu za priključenje Bosne i Hercegovine Srbiji, a Hrvati Hrvatskoj. Starčević pak smatra da je bolje da da ostane pod turskom vlašću dok Hrvatska ne postane samostalna država.

Davor Dijanović, 1907.

Publicistički rad³⁰ Starčević nastavlja 1876. kad piše neke važne spise od kojih treba istaknuti djelo *Pasmina slavoserbska u Hervatskoj*.³¹ Kao zastupnik kotara Kraljevica 1878. ponovno ulazi u Sabor i od tada je do smrti neprekidno u njemu.³² Godinu kasnije seli u Sušak, gdje izlazi pravaški list *Sloboda*, u kome redovito surađuje. Kao zastupnik kotara Bakar ulazi u Sabor 1881. Nakon što je list „Sloboda“ 1884. prešao u Zagreb, tamo se seli i Starčević te biva izabran u Sabor kao zastupnik kotara Krašić. Te godine Stranka prava osvaja čak 24 zastupnička

^[1] 5. studenoga 2023.).

^[2] M. DIKLIĆ, „Dr. Ante Starčević: U povodu 110. obljetnice smrti (1823. – 1896.)“, 20.

^[3] Isto.

^[4] Na skupštini Riječke županije istupao je u protuaustrijskom duhu, a uhićen je nakon što je optužio austrijske vlasti za neredе riječkih talijanaša na Grobničkom polju 1862. Zbog toga je uhićen, osuđen na mjesec dana zatvora i smijenjen s mjesta velikog bilježnika. (M. DIKLIĆ, „Dr. Ante Starčević: U povodu 110. obljetnice smrti (1823. – 1896.)“, 20.).

^[5] A. STARČEVIĆ, Književna djela, 15.

^[6] A. STARČEVIĆ, Izabrani politički spisi, 124.

^[7] M. DIKLIĆ, „Dr. Ante Starčević: U povodu 110. obljetnice smrti (1823. – 1896.)“, 21.

^[8] A. STARČEVIĆ, Književna djela, 14.-15.

^[9] Starčevićev stranački kolega Eugen Kvaternik pokušao je izboriti hrvatsku samostalnost te je podigao ustanak u Rakovici koji je završio neuspjehom i njegovom pogibijom. U tom smislu može ga se smatrati utemeljiteljem borbenog oblika hrvatskog nacionalizma. Između Starčevićeva i Kvaternika postojale su određene razlike u tumačenju pojedinih elemenata pravaške ideologije, a napose odnos prema političkoj praksi, što je potonjega, nakon europskih lutanja i razočaranja, u konačnici odvelo u Rakovicu i tragičnu smrt. Ipak, obojici je bila zajednička ideja o samostalnoj hrvatskoj državi, koju su prvenstveno temeljili na hrvatskom državnom pravu, ali i na prirodnom pravu. (M. DIKLIĆ, „Dr. Ante Starčević: U povodu 110. obljetnice smrti (1823. – 1896.)“, 11.).

^[10] A. STARČEVIĆ, Književna djela, 36.

^[11] Barišić zaključuje da je Starčevićovo „djelo višeslojno ne samo po formi iskaza nego i po sadržaju. Prepleću se književna fikcija i politička zbilja, znanstveni diskurs i satirična ironija, retorički zanos i realistična proza“. (A. STARČEVIĆ, Izabrani politički spisi, 10.).

^[12] M. DIKLIĆ, „Dr. Ante Starčević: U povodu 110. obljetnice smrti (1823. – 1896.)“, 24.

^[13] Iste godine u raspravi o Adresi kralju traži da se okupirana Bosna i Hercegovina i Vojna krajina što prije pridruže Trojnoj kraljevini Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji.

Petar Preradović, autor himne Hrvatske

Petar Vrdoljak, iako su ga i mnogi drugi simpatizirali, ali su ga smatrali neprovedivim.

Ante Starčević

Braneći hrvatsku državnu samostalnost, Ante Starčević i Eugen Kvaternik iznijeli su i čvrsto branili svoje temeljno stajalište: ni Beč ni Pešta, nego samostalna država. Svojim programskim govorima u Hrvatskom saboru 1861. udarili su temelje pravaštvu i Stranci prava u Hrvatskoj.^[*51*] Kvaternik i Starčević izrijekom su tražili da se austrijski car u Zagrebu okruni hrvatskim kraljem kao i ujedinjenje hrvatskih zemalja. Zahtjev za stvaranjem samostalne hrvatske države kao uvjeta za opstanak hrvatskog naroda središnja je točka Starčevićeva idealnog sustava, ona je polazište za ocjenu postojećeg stanja u Hrvatskoj u svim sferama javnog i privatnog života, ali i za stvaranje slike o povijesti hrvatskog naroda.^[*52*]

Ante Starčević

Primjenjujući na hrvatsku naciju konstruktivno načelo Europe 19. st., načelo državne organizacije nacija, Starčević je u nacionalnoj državi vidio jedini legitimni oblik političke organizacije, izvor svake zakonitosti i etike. I Starčević i Kvaternik „bili su uvjereni da moral i sloboda mogu postojati jedino u samostalnoj nacionalnoj državi, tj. da se njen zadatak sastoji u materijalizaciji etičkog duha, slobode i volje nacije i pojedinaca, u osiguranju egzistencije nacije kao izvora kulture, svih gospodarskih dobara i kreativne energije uopće. Vidjeli su u državi jedinu mogućnost za organizaciju i samoizražavanje nacije, za usavršavanje moralnog lika pojedinca. Slijedili su političke doktrine Francuske revolucije o nacionalnoj državi koja se stvara privolom i aktivnim sudjelovanjem naroda.

Prirodno pravo svake nacije da stvori svoju državu bilo je sastavni dio pravaškog razmišljanja kao i povijesno državno pravo hrvatskog naroda“.^[*53*]

Ante Starčević

Interpretacijom povijesnih državnopravnih dokumenata, prava, povlastica i ugovora Starčević je dokazivao da su Hrvati od osnutka države u radom srednjem vijeku pa sve do najnovijeg vremena uspjeli sačuvati svoju slobodu i samostalnost^[*54*], koju je ponajprije jamčio Hrvatski sabor u kojem je narod svojom suverenom voljom, uz svoga vladara odlučivao o svim državnim pitanjima. Toga suvereniteta hrvatski se narod nikada nije odrekao^[*55*], štoviše, nije ga se niti mogao odreći. Hrvatski sabor bio je izraz slobode i ustavnosti, a time i cjelokupnosti hrvatskih zemalja. Za Starčevića hrvatska povijest, državnopravna tradicija poznaje samo nezavisnu, suverenu i samostalnu Kraljevinu Hrvatsku koja je kao takva bila priznata i zajamčena međunarodnim ugovorima između suverenoga hrvatskog naroda i vladara tuđe krvi.^[*56*]

Ante Starčević

Starčević je zaključio da nacionalni demokratski princip onda dolazi do pobjede, ako narod ima svoju državu, dok je svako drugo rješenje polovično i nevaljalo. Ako je hrvatski narod puna individualnost, a ne pleme ili dio neke umjetne cjeline, onda mora tražiti svoju nezavisnost i slobodu u svojoj državi. „Da je pak hrvatski narod puna individualnost kulturna, etnička i državna, to uči prošlost i sadašnjost. Sve objektivne i subjektivne momente nužne za narod, Hrvati posjeduju u punoj mjeri, a značilo bi deposedirati ih sa svih prava, ako im se ospori najveće pravo, pravo da budu gospodari u svojoj zemlji“.^[*57*]

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević, autor himne Hrvatske

Petar Preradović, autor himne Hrvatske

Ante Starčević

je Starčević – „treba i hoće da bude slobodan i sretan, on na to oboje ima pravo kao i svaki drugi narod; narod hrvatski ima za se raditi. Tu vide čitatelji da naš program nije osnovan na kakove uvjete koji od nas ne stoje, on je bezuvjetan. Ovakovo ili onakovo razvijanje stanja kod naših susjeda i drugdje ože našem programu korisno ili škodljivo biti, može njegovo izvršenje unapređivati ili suzbijati, no promijeniti naš program, zatrti ga, dati mu protivan sadržaj ili protivnu težnju, to, dok je naroda koji za se mari, dok je naroda hrvatskoga, ne može nitko, ne može ništo učiniti“.^[*62*]

Za Starčevića je državni suverenitet najveća vrijednost jer „izgubićem suverenstva, osobnosti međunarodne, narod već ne ima ništa za izgubiti, ništa čuvati“.^[*63*] Na drugome mjestu Starčević će dodati: „Uz samostalnost i neodvisnost naroda, u rešavanju domaćih i izvanjskih pitanjah, može biti različnih mnenjah, stranakah; nu kad se radi o souverenstvu naroda, tu nemože biti nego braniteljah i izdajicah naroda“.^[*64*] Narod je samo onda slobodan kada u svojim rukama drži zakonodavnu, upravnu i sudsku vlast, a napose vojsku, diplomaciju i financije. „Narod, koji samostalno ne raspolaže sa svojim porezima, vojskom i svimi državnimi poslovi, i koj neposredno ne upliva u odlučivanju rata i sklapanju mira, već samo drugom narodu za državni materijal služi, mora postati plijen i sluga onoga naroda, kojemu je te poslove predao, ili koj ih mu je silom i lukavštinom, ili falsifikacijom posvojio“.^[*65*]

Ante Starčević, autor himne Hrvatske

U govoru od 26. lipnja 1861. govoru Starčević napada Habsburge riječima: „Nikada, gospodo, od kako nam Habsburgi kraljuju, na saboru hrvatskomu nije bilo više od trećine one Kraljevine Hrvatske, koju su oci naši Habsburgima predali, a u ovom saboru nije zastupana ni četvrtina naše domovine“.^[*66*]

Ante Starčević

Kako bi pokazao da je Hrvatska od Ugarske posve nezavisna država, i kako je austrijska zapovijed Hrvatskoj da uredi svoje odnose s Ugarskom protivna hrvatskom državnom pravu, Starčević podsjeća: „...nut, gospodo, čuda: Habsburg Ferdinand I. prvi nije predložio otcem našim, neka idu dogovarati se s

Ante Starčević, autor himne Hrvatske

Ante Starčević

Ante Starčević, autor himne Hrvatske

Ante Starčević, autor himne Hrvatske

Ante Starčević, autor himne Hrvatske

Ante Starčević, autor himne Hrvatske

Ante Starčević, autor himne Hrvatske

Ante Starčević, autor himne Hrvatske

Ante Starčević, autor himne Hrvatske

Ante Starčević, autor himne Hrvatske

Ante Starčević, autor himne Hrvatske

Ante Starčević, autor himne Hrvatske

Ante Starčević, autor himne Hrvatske

Ante Starčević, autor himne Hrvatske

TEMELJI PRAVAŠKE IDEOLOGIJE

Ante Starčević, autor himne Hrvatske

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

Ante Starčević

^[1]
^[2]
^[3]
^[4]
^[5]
^[6]
^[7]

Ungarci, da li će Hervati njega za svoga kralja izabrati, nego je onaj Habsburg odpravio k otcem našim poklisare i nastojao je, da ga oni kao narod neodvisan, bez bilo čijega pitanja, potvrđenja i dogovora, za ustavna kralja si izaberu, što su oni i učinili! onaj Habsburg nije zvao Hervate na dogovor s Ungarci, da li Hervati mogu na Zapolju udariti, nego se je onaj Habsburg poslužio desnicami otacah naših, poslužio se je našom neodvisnom kraljevinom za nadvladati one svoje takmace; isto tako nesumnjahu Habsburgi o neodvisnosti naše domovine, kadno se vojevalo proti Bočkaju, proti Betlenu, proti Tekelju, proti Rakociem, proti ustanku 1848.; ne sumnjaše Habsburgi o potpunosti i zakonitosti samostalnosti naše domovine, kadno oni nastojaše, da Hervati opet bez dogovora Ungarie, Habsburge i po tankoj kervi za svoje ustavne kralje priznadu...“ (...) „Kad Austria zna, da prejasna obitelj Habsburgah u Hervatskoj kraljuje samo na temelju slobodna izbora Hervatah, da su Habsburgi potvrđivali naših saborah zaključke smotrene bez dogovora s Ungarci, i da su za njihova kraljevanja sabori hervatski proti Ungarii, uz priznanje i samih Habsburgah rate pravno i zakonito odlučivali, kad Austria sve to zna, kako i mi i sav svet, zašto ona Austria ne kaže kad i kako postade Hervatska prikerpom Ungarie? Zato, jer bi ona tim dokazom pred celim čovečanstvom na sav glas izpovedila, da je prejasna obitelj Habsburgah na našu domovinu svako pravo izgubila, a to, jer ju je ona od naroda našega slobodnu i neodvisnu primila, pa ju je ona proti ugovoru i prisegi učinila podložnicom tuđe zemlje; Austria zna, da vladar, koj narod ali zemlju bez krivnje naroda izda ili zaslužnji, prestaje biti vladarom, te postaje krvolokom“.⁶⁷

U istom govoru iznosi svoj stav o međunarodnom udruživanju: „Što se moga mnenja u pogledu međunarodnih sdruženjah tiče, ja u izreki njegova veličanstva Franje Josipa, u izreki <složnimi silami> nalazim najsvetie načelo, koga valja da se svi narodi derže. Jer kao što su se nekoja prestolja zaklela proti slobodi i sreći narodah, tako treba da se i svi narodi bez svakoga obzira na imena i na bilo koje izvanjske kakvoće, u svesti, da su svi detca otca nebeskoga, složje za dohervati navalam svojih neprijateljah“.⁶⁸

Na neovisnost Hrvatske Starčević je ukazivao mnogo puta. Tako je i u *Nacrtu adrese* 1878. podsjetio: „Neovisnost naše domovine u pogledu vojništva bijaše tako potpuna da godine 1567. kralj predloži hrvatskom saboru neka bi i Hrvatska uvela stalnih vojnika, kakvih je Ugarska držala. Naš sabor zabaci taj prijedlog. Do novijih nasilja vremena, samo oni Hrvati idahu u vojsku koje u nju naši sabori metnuše. Još godine 1759. Marija Terezija dvaput zaiska vojnika u hrvatskoga sabora. Na prvu prošnju sabor joj dade vojnika koliko je sudio da je pravo i bez prevelike štete po naorod; na drugu prošnju ne dade joj ni jednoga vojnika. I financije bijahu neovisne. Isti novac tuđi,

premda kovan, mogaše po Hrvatskoj kolati samo uz dopuštenje sabora hrvatskoga“.⁶⁹ Nekoliko godina kasnije, 1883., Starčević naglašava da Kraljevina Hrvatska nije bila ničija pokrajina, nego samosvojna država. „Po izumrcu domaće kraljevske obitelji, ona je slobodnom voljom za kralja si izabrala kralja Ugarske u ono vrijeme kada se u Ugarskoj nije znalo ni za ime mađarskoj. Ona je, i mušku, i kasnije žensku krv obitelji Habsburga izabrala za svoje kraljeve neovisno od budi koga, i desetak godina prije negoli je to kraljevina Ugarska učinila. Ona se nije tom nijednom prigodom, ni druga, odrekla svoje potpune samostojnosti, nego ju je u svim strukama državnog života izvršavala sa svojim kraljima, pa želeć ju učvrstiti u zajednici s narodima Ugarske, ona ju je svoje slobodne volje izvršivala s njima, nakoliko joj je to u prilog išlo“.⁷⁰

Iako je beskompromisno zagovarao hrvatsku neovisnost, Starčević je shvaćao da niti jedna država nije izolirani otok. Nije bio zagovornik izolacionističkih ili autarkičnih rješenja, nego zagovara suradnju među narodima radi obrane njihove slobode i sreće. U članku pod naslovom *Diplomacija*, koji je godinu dana ranije objavio u *Pozoru*, Starčević je u tom smislu zapisao: „Mi mnijemo da nijedan narod sam neuziva svoju sreću, i da nijedan sam netrpi svoju nevolju, nego da u obih udioničtvuju i ostali narodi, zato kako se radujemo nad srećom svakoga naroda, tako i tugujemo nad nevoljom svakoga ih; od nijednoga ih nepitamo više negoli smo mi pripravnijemu njemu dati, a pripravnijemu smo dati koliko i za nas zadržati. Kako nam se Hrvatom svršuje izza posljednjega Hrvata, tako nam međunarodno bratinstvo prestaje izza posljednjega naroda“.⁷¹

Starčević znade „da bi narodi morali biti braća, a ne neprijatelji među se. Nu dok nije bratinstva, samo bi luđak htio trpiti za svoga neprijatelja, i ako je to dopušteno pojedincima, to je uvijek grijeh po narod.“⁷² I zato „moramo nastojati da našem narodu izbijemo iz glave onu veru koju mu je Austria i Rusia narinula, veru kao da smo mi, uzdržavatelji Austrie, tako slabi da ne možemo drugačie nego kao bilo čiji robovi živiti; mi moramo Hrvatom kazati da je sužnju jednako u amerikanskoj republici i u austrianskoj ali ruskoj despocii“.⁷³ Starčević upozorava Austriju da „je od onoga stanja u komu narod prosi, zahteva, do onoga stanja u komu narod neprima milostinju nego si sam daje, ne korak nego samo stopa“.⁷⁴

Starčević naglašava da Hrvatska nikada nije pravno stajala u drugačijem odnosu s Austrijom nego s bilo kojom drugom državom. No Austrija „gazeć naša prava, pretvorila je našu samostalnu i neodvisnu kraljevinu u svoju općinu. Narod će hrvatski veselo prigrliti sredstva, koja mu se pruže, za srušiti ovo bezakonje, za uvesti u život ono zakonito stanje svoje

67 A. STARČEVIĆ, *Govori u Hrvatskom saboru*, 28.

68 Isto, 34.

69 Ante STARČEVIĆ, *Misli i pogledi*, 71.

70 Isto, 79.-80.

71 A. STARČEVIĆ, *Izabrani politički spisi*, 144.

72 B. MURGIĆ, „Hrvatski nacionalizam Ante Starčevića“, 100.

73 Ante STARČEVIĆ, *Govori u Hrvatskom saboru*, 38.

74 Isto, 39.

domovine. Obstojavši odnošaji među kraljevinama Hrvatskom i Ungarijom prestali su ratom god. 1848, ratom prenesrećnim po obe ove kraljevine, nu ratom međunarodnim. Ove kraljevine, kada i kako im se sviđi korisno i potrebno, urediti će svoje odnošaje i međusobno i naprama svim državama i narodima, ne čekajući poziv od njegova veličanstva“.⁷⁵

Taman da Hrvatska i nije u svakom pogledu samosvojna kraljevina, a Starčević je dokazao da jest „i ta bez temelja pretpoložena opstojnost nas bi tim većma nagonila da našem narodu samostalnost i neovisnost pribavimo, i u tom nastojanju ne bi nam se mogla nikakva zakonita pačka na put stavljati. Narod boj je naš upućen, da on samo kao međunarodna osoba može svoju narodnu budućnost ujamčiti, i upravo u vlasti, da može svoje stanje i odnošaje o sebi mijenjati, stoji život naroda. I doista, ne bijaše i nije vrsna naroda koji se time pravom naravi ranije ili kasnije ne posluži, i osim nepravednika nitko se toj težnji naroda ne protivi. A sve protimbe ove struke naškodiše samim protivnicima, uspjeh bo ostade uz pravo, kod naroda“.⁷⁶

Onima koji propovijedaju da je Hrvatska mala i siromašna⁷⁷ pa ne može biti samostalna on je jasno poručio: „Mi vam iskreno ispovijedamo, da je pripovijetka o siromaštvu, o slaboci i malenkosti Hrvatske, tuđe bilje, rasadeño po rastrganu narodu hrvatskom samo zato da ovaj narod, izgubiv pouzdanje u se, tuđincu se tim lakše u naručaj baci“.⁷⁸ Na prigovor da Hrvatska ne može biti neovisna država Starčević odgovara: „Ja ne razumim, što hoće da kažu oni, koji vele da kraljevina Hervatska, kraljevina pet stoletjah perkosivša iztoku i zapadu, ne može o sebi, neodvisna stajati. Ni jedan narod ne može bez drugih narodah obstati, pa i tako svako selo može kao neodvisna deržava biti“.⁷⁹

U raspravi *Bi-li k Slavenstvu ili ka Hrvatstvu* Starčević je još jednom otklonio i prigovor kako je Hrvatska premala da bi bila samostalna: „Ja ne gledam koliko je dušah u narodu ili u deržavi, nego gledam jesu li one sve duše srećne, dali i koja nepravedno neterpi. U samu broju dušah ja ne nelazim snagu: na stotine tisućah Perzijanacah gubiše bitke proti rukoveti Gerkah; ćversta Franceska za Napoleona I. izgubi bitku, izgubi bitkah i velika Austria; nu San Marino, Lihtenštajn i t.d. neizgubiše ni jednu bitku. Onaj, koji može druge tući i od drugih bijen biti, nije sigurniji od onoga koji nedira u nikoga nego derži se svoga“.⁸⁰ Svaki narod ima svoja prava, jer „kako među ljudi, tako i među deržavami, ne gleda se na samu jakost, jer drugaćie slabii bi već davno bili podavljeni od jaćjih“.⁸¹

Starčevićeva misao ne ostavlja dvojbe: „Makar Hervatska bila samo uru dugačka i uru široka, makar bilo samo pet Hervatah: neka ih to pet bude slobodno i srećno“.⁸² Hrvatsku budućnost, odriješit je Starčević, ne će određivati Austrija, nego „Bog i Hervati“.⁸³

Starčevićeva misao

Govorom od 26. lipnja 1861. Starčević je postavio temeljene elemente pravaškoga državnog programa: 1. Hrvatska je na temelju prirodnog prava i hrvatskog povijesnog prava posve samostalna država; 2. S Austrijom i Ugarskom može ju povezati eventualno samo osoba vladara; 3. Austrija i Ugarska svojom su nasilnom i protuzakonitom politikom izgubile ikakva prava prema Hrvatskoj; 4. Hrvatska ima sve preduvjete da bude samostalna i nezavisna država, izvan bilo kakvih naddržavnih državnopravnih okvira; 5. Sudbinu Hrvatske određivat će samo Bog i Hrvati.

U ovo vrijeme sazrijeva Starčevićeva mržnja prema pripadnicima Narodne stranke, čiju je pragmatičnu politiku tretirao kao izdaju hrvatskih nacionalnih interesa. Starčević je posebno osuđivao načelno priznanje zajedničkih poslova Hrvatske s austrijskim pokrajinama, smatrajući da su narodnjaci Hrvatsku i formalno „izručili“ „despotičkoj“ Austriji.⁸⁴

Starčevićeva misao

Poraz Habsburške Monarhije u ratu s Pruskom 1866., gubitak prvenstva u procesu ujedinjenja Njemačke, usmjerio je austrijsku politiku prema Balkanu i rješavanju tzv. Istočnog pitanja. To je ubrzalo sporazum s Mađarima i donošenje Austro-Ugarske nagodbe 1867. Nagodbom su se dva najjaća naroda u Monarhiji, Austrijanci i Mađari, nagodili na račun trećih i državu, koja se od tada zove Austro-Ugarska, podijelili na dva dijela, na ugarski i austrijski dio odnosno Translajtanija i Cislajtanija.

Starčevićeva misao

Prema nagodbi Banska Hrvatska pripala je ugarskom, a Dalmacija i Istra austrijskom dijelu Dvojne Monarhije. Starčević i Stranka prava bili su protiv Austro-ugarske nagodbe, jer je njome još više otežano ujedinjenje hrvatskih zemalja. Pravaši su bili i protiv Hrvatsko-ugarske nagodbe, koja je sklopljena 1868. i kojom je obnovljena državna zajednica s Ugarskom, jer su smatralo da Hrvatska mora biti ujedinjena i samostalna država, a ne podređena Mađarima. Starčević je istupao i pisao u pravaškom tisku i protiv i jedne i druge nagodbe, a oštro je kritizirao i Strossmayerovo narodnjaštvo i jugoslavenstvo, smatrajući ga najvećom zabludom pogubnom za hrvatstvo.⁸⁵

Starčevićeva misao

Prezirući ljude sužanjske čudi, Starčević poručuje da „hrvatski narod ne treba skrbnika: Kako je pojedincu, tako je i narodu koji stoji pod skrbništvom: gdje se rado o njihovu biću, oni ne imaju ni dostojno mjesto, ni snagu riječi među ljudima ili narodima“. Nasuprot tome, hrvatski je narod „svojim položajem, i svojom narodnom snagom, i okolnostima vremena, prikladan postati udom velike obitelji naroda“.⁸⁶ Jer, „trubiti, da narod hrvatski, narod, koji je kroz stotine godina bio mogućan, slobodan, slavan i srećan, koji je za druge toliko učinio, naroda ovoga zemljišnoga položaja uz more i tolike rijeke, u najpogodnijoj zemlji Europe, - narod u kome se je, što je drugdje prerijetko, junaštvo s umom vjenčalo, - trubiti da taj narod hrvatski može braniti i držati ovoga i onoga, nu da sama sebe ne može uzdržavati, nego da se mora podlagati slabijemu od sebe – to očitu neistinu, tu sablazan trubiti, što drugo može značiti, nego naš narod sramotiti i posvetiti današnje stanje, u kojem on nepravedno pogiba? – Po ljudima koji ne bi zahtijevali da se narodu povrati ono što ga pravom i po njegovoj naravnoj bitnosti ide, koji bi otpuštali od prava naroda sve što tuđinac poželi za svoju korist a za upropašćenje njihova naroda, sve bez česa narod ne može narodom biti, koji bi se uplitali u poslove drugih samo za opravdati njihovo uplitanje u poslove svojega naroda, koji bi se skrbili za svakoga osim za svoj narod, koji bi – namjesto raditi o slobodi svojega naroda – gledali satrti slobodu ako se ona gdje drugdje pokaže, koji ne mogući izvući se iz svoje ništetnosti te izjednačiti se većima gledaju da druge k sebi pritegnu – po takvim ljudima, gospodo, i najprva država, i najveći narod nabrzo bi opali u ovo stanje u kojemu je naša domovina. Tko i sam sebe smatra za sužnja taj se ne mari čuditi ako ga i drugi takvim cijene. Tko nije svoj taj je svaćiji, jer od njega ne stoji čiji će biti. Tko se i hotice za sužnja izdaje, taj nema pravo tužiti se što ide od ruke do ruke, što mijenja gospodare“.⁸⁷

Starčevićeva misao

Ideologija hrvatskog nacionalizma formulirana je usporedno sa sličnim nacionalističkim koncepcijama diljem Europe.⁸⁸ Te su koncepcije oblikovale Europu kakvu poznajemo.

Starčevićeva misao

Nacionalistička misao zapravo traži priznanje prava na postojanje i dostojanstvo.⁸⁹ Nacionalizam, kao što primjećuje dr. G. Schwarz u jednom zborniku švicarskoga Instituta za inozemne studije, „*per se* nije ni dobar ni loš, a pojmove nacija i nacionalna država ne smije se preusko vezati s lošim, ksenofobnim nacionalizmom“.⁹⁰

Starčevićeva misao

„Ustrajati na očuvanju vlastitosti“ – kako sjajno piše Tomislav Jonjić – „ne znači graditi zidove ni podcjenjivati drugoga. Ljubiti svoj narod i svoju domovinu ne znači druge smatrati lošijim ili manje vrijednim. Baš naprotiv, nacionalni je osjećaj bitna spona s europskim i univerzalnim vrijednostima. On je oblikovan u našim višestoljetnim neprekidnim dodirima s europskim narodima, dodirima koji su se nekad odvijali na bojnome polju, ali puno češće u kulturnoj i gospodarskoj razmjeni, trgovini, prometu i sl. Mi kao narod, naša kultura i naša svijest o samima sebi rezultanta su svih tih dodira. Drugim riječima, sve i kad bismo htjeli biti apsolutno različitima od europskih naroda, to ne bismo uspjeli. No, to ne znači da se radi te nerazdvojne povezanosti s drugim narodima, smijemo odricati vlastitog identiteta i svoje samostalnosti, pa svoj nacionalni osjećaj smatrati odlikom manje vrijednog naroda: upravo ljubav prema vlastitom narodu obvezuje na poštivanje drugoga, a obrana posebnosti i identiteta ključna je spojnica s europskim vrijednostima“.⁹¹

Starčevićeva misao

Za Starčevića smisao države postizanje je slobode i blagostanja.⁹² Slobode naroda nema bez slobode pojedinca jer „u istinu, sužanjstvo ponižuje čovjeka, ubija mu najplemenitije vlastitosti, čini ga skotom. Ali tomu zlu nemože se nikako priučiti narava ljudska. Pravi čovek podnosi sužanjstvo dok mora; nu dok mu se pruži prilika, on je proti njemu, za slobodu“.⁹³ Smisao stvaranja hrvatske države nije u ponižavanju ili obespravljanju drugih: „Svaćija nam je narodnost najvećom svetinjom. Pod imenom narodnosti razumjevamo neomeđjašeno pravo razvijati duhovnu i tjelesnu snagu naroda, i to bez nepravedne štete drugih“.⁹⁴

^[1] A. STARČEVIĆ, Politički spisi, 27.-28.

^[2] A. STARČEVIĆ, Misli i pogledi, 83.

^[3] „Europa zna, da je narod hervatski siromašan samo zato jer je osiromašen; Europa zna također, da je takov svaki narod koj pod despociom čezne, koj ne uživa plod svojih žuljah, koji je po vladi nateran na sami žvinski život“. (A. STARČEVIĆ, Književna djela, 197.).

^[4] A. STARČEVIĆ, Misli i pogledi, 62.

^[5] A. STARČEVIĆ, Govori u Hrvatskom saboru, 72.

^[6] B. MURGIĆ, „Hrvatski nacionalizam Ante Starčevića“, 203.

^[7] Isto, 198.

^[8] Isto, 331.

^[9] Isto, 187.

^[10] T. MARKUS, „Društveni pogledi Ante Starčevića“, 831.

^[11] M. DIKLIĆ, „Dr. Ante Starčević: U povodu 110. obljetnice smrti (1823. – 1896.)“, 21.

^[12] A. STARČEVIĆ, Pojedinač-Hrvatska-svijet, 59.

^[13] Isto, 60.-61.

^[14] To je razumljivo jer od samih početaka od kada je hrvatski narod naselio današnju postojbinu, on je ulazio u zapadnu (latinsku) kulturnu sferu, „osobito po školama, koje je osnivala rimsko-crkvena uprava“ (Stjepan ZIMMERMANN, O hrvatskoj filozofiji i kulturi, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2001., 12.), a latinski jezik bio je prvi književni jezik Hrvata. (Slobodan PROSPEROV NOVAK, Povijest hrvatske književnosti – svezak I, Raspeta domovina, Marjan tisak d. o. o., 10.). Kao što je ocijenio hrvatski povjesničar dr. Milan Šufflay: „na rubu Balkana, na granici Zapada i Istoka, katoličanstva i pravoslavlja, europske kulture i barbarstva, ime hrvatsko, krv hrvatska ne znači samo naciju Hrvatska krv je tu sinonim za sve, što je lijepo, i dobro stvorio europski Zapad“. (Milan ŠUFFLAY, Izabrani politički spisi, Matica hrvatske, Zagreb, 200., 69.).

^[15] Tomislav JONJIĆ, Hrvatski nacionalizam i europske integracije, Naklada Trpimir, Zagreb, 2008., 30.

^[16] Isto.

^[17] T. JONJIĆ, „Hrvatski nacionalizam i europske integracije“, 23.

^[18] „Države grade i razgrađuju ljudi, a ljude vodi sloboda, blagostanje – sreća. Gdje ne ima ove, ni državi ne ima opstanka, pa bila kako mu drago stara i priznanja. A državu utemeljiti, ili držati na nesreći državljana, još nikome nije pošlo za rukom, te ako se neko vrijeme što takva pričinja, prvom zgodom nestaje opsjene i s njom države“. (A. STARČEVIĆ, Misli i pogledi, 25.)

^[19] A. STARČEVIĆ, Izabrani politički spisi, 156.

^[20] Isto, 144.

POGLEDI NA POLITIKU

Davor Dijanović, 2011.

Davor Dijanović, 2011.

Davor Dijanović, 2011.

Za analizu Starčevićevih političkih stajališta, kao što ispravno ukazuje Barišić, najvrjednijim se nameće njegov članak o politici. U njemu se ocrtavaju tri ključna idejna vrela njegove političke filozofije. Prvo je naslijeđe aristotelovske praktične filozofije u izvornoj povezanosti etike i politike. Drugo idejno vrelo njegove političke filozofije pojam je države čija je svrha omogućiti dobar i ćudoredan život svojih građana. Treći je idejni sklop moderno shvaćanje države, njezin demokratski ustroj postavljen u novovjekovnoj izgradnji na ideji ljudskih prava i sloboda.⁹⁵

Davor Dijanović, 2011.

Nije neistinito reći da je Starčević bio više mislilac, nego praktični državnik, više čovjek umovanja, nego djelovanja.⁹⁶ Svi će se složiti da je bio najveći hrvatski moralist svoga vremena.⁹⁷ Zaljubljen je u prošlost, u povelje, ugovore, drevne zakone. Temeljit je legitimist, jer je unutar legitimističke Monarhije to jedino i mogao biti. No ipak: on je i revolucionarac, zagovornik prevratničkih nazora o državi, crkvi, društvu i pojedincu.⁹⁸

Davor Dijanović, 2011.

Na jednom će se mjestu Starčević deklarirati kao konzervativac: „Branitelj ovoga načela, nas bi u Engleskoj, u svakoj zemlji u kojoj vlada um i poštenje, držali za torye, za konzervativce, za muževe nadasve oprezne i spore kada se radi o znatnu mijenjanju zakona. A kod, znate li što neki o nama govore? Oni nas zovu prevratnicima, buntovnicima, ljudima koji hoće da sve na svijetu ruše.⁹⁹ „Od stotinu buna jedva da jedna ispadne dobro po narod“, istaknut će na jednome mjestu.¹⁰⁰ Starčević je bio, ne samo u slučaju Rakovičkog ustanka, načelni protivnik revolucionarnih metoda: bio je inspiriran načelima¹⁰¹, a ne praksom Francuske revolucije, pogotovo ne jakobinskom; bio je legalist, uvjeren da revolucije uvijek donose „narodu“ više štetu nego koristi.¹⁰² Na dijelom konzervativna stajališta upućuje i često isticanje važnosti povijesnog iskustva.

Ipak, Starčević se nije zamario nazivima političkih ideologija: „Što se mene tiče, absolutizam, konstitucionalizam, konservativizam, liberalizam, ovi i ovakovi izrazi meni su prazne reči. (...) A svaki obstojeći sustav, bio on kakav mu drago i bio on gdegod, ja sudim po njegovu plodu, a taj se najjasnije pokazuje u moralu i blagostanju naroda.¹⁰³

Davor Dijanović, 2011.

Nema, međutim, nikakve sumnje da je na pravašku ideologiju u Hrvatskoj, a to je tada bila Stranka prava, utjecajem Starčevića snažno djelovao nauk Jean-Jacquesa Rousseaua koji je u vrijeme Francuske revolucije postao mit i simbol izgradnje građanskog političkog uređenja.¹⁰⁴ Polazište je Starčevićeve pravaške filozofije slobode u Rousseauovoj osudi prava jačega. Odbacuje se nepravedna i nezakonita vladavina sile koja nije utemeljena na pravu. Pravaško je načelo da pokoravanje može biti iz nužde i za vremena, ali to nije izraz slobode volje. Nijedan se čovjek ne podvrgava ropstvu dobrovoljno. Starčević upravo u Rousseauovu smislu preuzima svoje ideje o naravnom pravu čovjeka na slobodu. U tom smislu on u svojoj satiri odriče ljudske kvalitete ljudima sužanjske naravi.¹⁰⁵

Davor Dijanović, 2011.

Ishodište Starčevićeve filozofije prava i države – naglašava Barišić - predstavlja načelo - koje je svojevrsna razradba znamenite postavke Aurelija Augustina - da gdje je država, mora vladati pravednost. On govori o narodu i državi u prvom redu polazeći od njihova povijesnoga prava i ustava, naglašujući njihovu povezanost u zajedništvu prava. U svagda iznova otvorenom pitanju o tome prethodi li pravo državi ili je država prije i iznad prava Starčević se odlučuje za primat prava i pravednosti. Ideja pravednosti omogućuje i stvara državu kao pravedno ustrojenu zajednicu života ljudi. Stranka koju je on utemeljio i dao politički program – ispravno ocjenjuje Barišić - nosi neobičan naziv u usporedbi s ostalim europskim političkim orijentacijama - Stranka prava. Nije poznato da je u drugim zemljama Monarhije ili tadašnjim političkim strujanjima postojala stranka s takvim

naslovom i idejnim programom.¹⁰⁶ Tako se Starčević u izgradnji vlastite filozofije prava nastavlja na europsku tradiciju naravnoga prava.¹⁰⁷ Kao klasicist, Starčević se nadahnjivao i Platonom, Sokratom, Ciceronom i Katonom.¹⁰⁸

Davor Dijanović, 2011.

Starčević nije zastupao organicističke poglede u kojima bi se pojedinac utopio u široj narodnoj i državnoj cjelini.¹⁰⁹ Bio je blizak konceptu liberalnog nacionalizma, koji narod shvaća kao skup pojedinaca, a ne kao organsku natpersonalnu cjelinu u kojoj se pojedinac gubi. Starčević je zastupao koncept građanskog nacionalizma koji primarno ističe pripadnost određenoj političkoj cjelini. U hrvatskoj državi svi ljudi s „indigenatom“ (državljanstvom) politički su Hrvati, bez obzira na njihovo etničko podrijetlo, i obvezni su na lojalnost istoj državi.¹¹⁰ Starčević je isticao važnost sloge, no ona je po njemu moguća samo u velikim, u bitnima pitanjima, dok u drugima „njihova sloga stoji od ovakve ili od onakve nužde“. ¹¹¹ A za potaknuti narod na slogu, „treba mu pokazati na onu složnu i nesložnu obitelj, zadrugu, općinu. To bo sve on razumije. Kada se tu osvjedoči o blagoslovu sloge i prokletstvu nesloge, valja ga uputiti da narod naprama narodu stoji u veliko, kako u malo obitelj napram obitelji, itd. Napokon, ima mu se predočiti iz povijesti i života veličanstvo složnih i nesreća nesložnih naroda“.¹¹²

Davor Dijanović, 2011.

Kad je u pitanju praktična politika, Starčević je protiv svakog političkog mešetarenja i kompromisa. „Među istinom o lažju, među krepošću i zlobom nema ugovaranja, ni nagodbe, u tim stvarima nema sitnarije ni malenkosti“. U politici ne smije biti eksperimentiranja s općim, narodnim interesima: „Gdje se radi o pravima domovine, tu nije mjesto pokušavanju, tu nije drugo, nego držati se sigurna temelja“.¹¹³

Davor Dijanović, 2011.

U skladu s takvim shvaćanjima, on oštro žigoše kukavičluk, političku slabost, petljaniju i izdajstvo: „Dok se narod drži svojih izdajica, dok narod, pred cijelim svijetom kaže, da on nije nego za sužanjstvo, dotle ne budemo imali snage i ne budemo ništa učinili, nego će nas neprijatelji perušati i predavati, ako budu morali jedan drugomu, da nas pomalo daveć konačno zadave.“¹¹⁴

Davor Dijanović, 2011.

„Glavno sredstvo, upravo načelo zle politike“ – piše Starčević 1887. – „stoji u tom, da se na najviše časti, u najviše vlasti postavljaju ljudi što je moguće najhrđaviji i najnesposobniji. Tu su dva dobitka: ovi ljudi, za uzdržati se i za napredovati, pripralni su i brzi na svako zlo, na svaku krivicu. A drugi, kad vide da znanje, marljivost, poštenje ništa ne koriste, nego da su zaprekom napretku, često i opstanku, i da javna čast i osobna sreća stoje od potištenosti i od nimalovrijednosti – to gledajući mnogi se dadu na zloće, koje koriste za čas, mnogi klonu duhom i omlitave“.¹¹⁵ Starčević naučava da je svaki sin domovine dužan služiti svojemu narodu i „primiti svako mjesto koje odgovara njegovoj sposobnosti i na kojemu može domovini kakovo dobro iskazati. U tom ga ne smije priječiti njegovo makar temeljito osvjedočenje da opstojeći sustav ne valja, ili da se ne slaže s njegovim načelima. On bo ima služiti narodu, i samo ako mu može svojom službom koristiti, dužan je primiti ju. Osobni nazori imaju se podložiti općenitu dobru; i bolje je ikoliko dobra učiniti, nego ne učiniti ga nimalo“.¹¹⁶

Davor Dijanović, 2011.

Iz svega možemo zaključiti da Starčevićeva ne treba trpiti u lijeve ili desne ladice. Njegova državnopravna misao jednostavno nadilazi podjele na lijevo i desno, konzervativno i liberalno.

^[1] Isto, 21

^[2] A. STARČEVIĆ, Politički spisi, 16

^[3] Dušan Žanko tako će primijetiti da „dubinom misli, klasičnom jedrinom fraze, oštrinom i prodornošću duha, zanosnim uvjerenjem i stilom, poštenjem i karakternošću, a nadasve magičnim utjecajem na čitav jedan probuđeni narod, ne zaostaje Starčević za mnogim europskim moralistima, a u našim ga razmjerima s pravom smatramo iza Marulića prvim hrvatskim moralistom. (Dušan ŽANKO, Svjedoci, Školske novine-Pergamena, Zagreb, 1998., 67). I Ladan ističe da je Starčević „i po naravi i po odgoju moralist. On polazi u svemu od ćudorednih zasada, u svim pojavama gleda kakav je odnošaj upravo prema njima, da bi u završnoj presudbi opet došao do njih. Izvan ćarobnog kruga moralnosti, zacrtanog osobnim primjerom i potkrijepljenog poukama povijesti, Starčević ne može ni politički djelovati ni suditi“. (A. STARČEVIĆ, Politički spisi, 37.)

^[4] Dušan ŽANKO, Svjedoci, 20

^[5] Isto, 21

^[6] Isto, 23

^[7] Tako se zalaže za slobodu, jednakost i bratstvo: „Zakunimo se na svetom grobu naših mučenika, a taj je grob sva naša domovina, zakunimo se da ćemo dostojno osvetliti oce naše, a osveta nam budi svih nas sloboda, jednakost i bratinstvo“. (A. STARČEVIĆ, Misli i pogledi, 57.)

^[8] Srećko LIPOVČAN, „Relevantnost Matoševih sudova o Anti Starčeviću“, u: Pravaška misao i politika, 250.-251.

^[9] A. STARČEVIĆ, Politički spisi, 21

^[10] Nikola Blaž KALIĆ, Život i djelo pravaša, Stranka prava, Varaždin, 1994., 16

^[11] A. STARČEVIĆ, Izabrani politički spisi, 27

^[12] Za Starčevića pravo je „duša društvenog života. Sila može gaziti pravo, ali sva ljudska sila ima jaču sestri si“. (A. STARČEVIĆ, Misli i pogledi, 67). Zakon je „izražena volja naroda, sabor je odbor naroda, vlada je odbor sabora, vladar je prvi državljanin, koji i sam izvršava i pomoću vlade bdije da i svi ostali izvršavaju zakon“. (Isto 208.)

^[13] A. STARČEVIĆ, Izabrani politički spisi, 34

^[14] N. B. KALIĆ, Život i djelo pravaša, 16

^[15] Jelčić će to odlično objasniti: „Starčevićeva ideologija je derivat njegove političke filozofije, a ona se može lakonski ali vrlo tečno sažeti u jednu jedinu rečenicu: pojedinac služi narodu, država i narodu i pojedincu. Ideolog hrvatskog nacionalizma

^[16] T. MARKUS, „Društveni pogledi Ante Starčevića“, 833.

^[17] A. STARČEVIĆ, Misli i pogledi, 106

^[18] Isto, 107

^[19] B. MURGIĆ, „Hrvatski nacionalizam Ante Starčevića“, u: Ante Starčević, 98.

^[20] Isto, 99

^[21] A. STARČEVIĆ, Misli i pogledi, 249.-250.

^[22] Isto, 250.-251.

MISAO HRVATSTVA – MISAO ETIČNA

Kako, dakle, političko-ideološki okarakterizirati Antu Starčevića? Je li bio konzervativac, na što nedvojbeno upućuju neki aspekti njegova života i djelovanja? Je li bio „najljevića ljevica“, kako je to želio hrvatski književnik komunističke orijentacije August Cesarec?¹¹⁷ Veliki hrvatski književnik Antun Gustav Matoš Starčevića je smatrao liberalom: „Jer ne valja smetnuti s uma da Stari bijaše jedan od najliberalnijih, najslobodoumnijih Hrvatah i da naši reaktionari vrlo dobro znadu zašto ugasivahu njihovi, doskora gotovo svemožni, književnici i farizeji ovu prvu svijeću koja zaplamsa na grobu hrvatske slobode misli“¹¹⁸. Starčevićeva „slobodnoumnost“ predstavlja integralni dio Matoševe argumentacije: „Misao patriotizma, misao hrvatstva je prije svega misao etična, jer je misao moralnog oslobođenja. Ropstvo je nenormalno i nemoralno: to je glavna nauka Spasitelja, i Revolucije, to je lekcija i našeg vođe A. Starčevića, jer mu je patriotizam nadasve misao etička.“¹¹⁹ Za Matoša Starčević je naš „prvi javni liberal“.¹²⁰

Ne ćemo biti daleko od istine ako zaključimo da je Starčević zastupao ideje koje možemo smatrati konstitutivnim elementima klasičnog liberalizma 19. stoljeća. I Starčević i Kvaternik hrvatsku nacionalističku misao grade na tada aktualnim temeljima zapadnoeuropskih nacionalizama, a prvenstveno francuskog.¹²¹ Ideologija Ante Starčevića i Eugena Kvaternika imala je sva osnovna obilježja europskih romantičkih nacionalnih integracijskih ideologija. Na temelju ideja Francuske revolucije, povijesnog iskustva hrvatskog naroda i suvremenih potreba njegova društva oni su izgradili zatvoren sustav mišljenja i vrednovanja svih bitnih područja ljudskog života. Njihova je ideologija imala zadaću ubrzati proces konstituiranja i integracije hrvatske nacije, koji je prema njihovu shvaćanju trebao završiti jedino u samostalnoj hrvatskoj državi.¹²²

U pravu su oni koji su primijetili da je Starčević više bio filozof i idealist, nego praktični političar. Iz mnogih njegovih rečenica

kao vulkan izbija idealistička misao. Primjerice, na jednom mjestu poručuje: „Uživajući, što imamo, stojeć, gdje moramo, upotrebljavajući, što možemo, svom snagom radimo o napretku Hrvatske, pa makar bili sigurni, da od toga napretka ne budemo ni kus doživjeli, a kamo li dobili“.¹²³

Strasno braneći svoja stajalište on je naglašavao „da mač nije jošte nijednu misao posjekao, da nijedna misao nije poginula niti na stratištu niti u zatvoru. Dapače, sva silovita sredstva najviše doprinyašaju njenom konačnom slavlju. Ta istina se proteže kroz čitavu povijest, koja nas uči, da koji misao proganjaše, s tim upravo uskoriše nju i njene nositelje, dočim sebe i progon obečastiše“. Zato brani narod od silnika i tlačitelja, „braniti narodna hrvatska prava, učvrstiti i koliko treba i moguće je nova steći, to je sveto držanstvo svakoga sina domovine“.¹²⁴

Starčević će svoju dužnost prema domovini ispuniti: „Ne tražim neprimilike ni pogibelji; nu kada se rado o pravu domovine, o sreći naroda hrvatskoga, ja ne znam za nikakovu pogibelj, za nikakovu neprimiliku, za nikakovu žrtvu, nego nastojim da ispunim moje držanstvo (dužnost), i nakoliko mi to za rukom pođe, natoliko sam zadovoljan, ne pazeći na posljedice, koje se sama mene tiču“.¹²⁵

Iako se u ljubavi prema hrvatskom narodu nije dao natkriliti, nije ga naivno idealizirao. Tako će primijetiti da kod njega nalazi „preveć bilegah koji slute na propast. U njemu se više mari za tuđe nego za svoje, u njemu se treba više neg se ima, u njemu se hoće više uživat nego radit, u njemu se ne veseli nad napredkom ni nad ljudi napredka, u njemu se ne pazi na dobro ni na zlo, na pošteno ni na nepošteno, nego samo na ono što je taj čas koristno...“.¹²⁶ „Naš je narod“ – dodaje – „kroz vekove varan, zamamljivan i tlačen, i to uvek neposredno od svojih sinovah. Tomu je posledica da ovaj narod skoro ne može razabrati dobro od zla, svojega prijatelja od svojega neprijatelja, i da se ne može svojski za ništo zauzeti, nego serne kamo ga

jačji porene, bez da ikomu veruje. (...) Svagde drugde narod pazi i štuje samo one koji su njemu što dobra učinili; kod nas štuje one koji su njemu škodili a tuđinecem koristili“.¹²⁷ Zato će akademik Dubravko Jelčić zaključiti da je Starčević „mrzio i prezirao prijetvnost, karijerizam, sebičnost, korupcionaštvo, puzavost pred tuđinom, osobito tuđinskim vlastodršcem, i uopće, beskarakternost svake vrste. Želio je da svega toga ne bude među Hrvatima; a zdvajao je opažajući da je svih tih zala među Hrvatima iz dana u dan sve više“.¹²⁸ Na privatnom planu Starčević je živio skromno i kreposno, gotovo asketski. Prezirao je slabost karaktera i raskoš¹²⁹, a nije dao niti da mu pohvale hrane taštinu i tako pomrače rezon. O tome će kazati: „Žao mi je, da se uznose i uzveličavaju moje zasluge za domovinu. Po mojemu osvjedočenju, to je glavna mana Hrvata, da lahkoumno

hvale i lahkoumno ude; u prvom slučaju povjeravaju se preko svake mjere i gube samostalnost, u drugom su nepravedni, u obih samo si škode.“¹³⁰ On se slaže da jedan muž može narodu „premnogo učiniti. Ali jedan muž uvijek ostaje samo jedan muž, i bio velik kako mu drago, narod koji ga je rodio i velikim učinio još je veći od njega. A narod koji je pao samo na jednoga muža vrijedno je i mora da propadne“.¹³¹

Visoka načela individualne etičnost ilustrirao je i oživotvorim vlastitim životom.¹³² Bio je uvjeren da se prava, dugoročna politika ne može temeljiti na moralno neodrživim premisama ni voditi nemoralnim sredstvima te da su „moralni principi i u politici iznad svih egoističnih interesa, ukratko: da cilj (ni u politici) ne opravdava sredstvo“.¹³³

117 A. STARČEVIĆ, *Politički spisi*, 24.

118 Antun Gustav MATOŠ, *Sabrana djela VI. O Hrvatskoj književnosti (1898-1909)*, JAZU-Liber-Mladost, Zagreb, 1973., 35.

119 Antun Gustav MATOŠ, *Sabrana djela XV. Feljtoni, impresije, članci (1895-1910)*, Zagreb, 1973., 167.

120 Antun Gustav MATOŠ, *Sabrana djela XIV. Polemike (1909-1914)*, Zagreb, 1973., 164.

121 Leo MARIĆ, „Made in Europe. Europski utjecaji na hrvatski nacionalizam“, *Obnova br. 5, Udruga Obnova*, Zagreb, 2015., 68. Starčević je u Francuskoj kao savezniku vidio potencijalni spas za narode jugoistočne Europe. Posebnu sklonost Starčević je imao prema bonapartizmu, vidjevši u Napolenu (1769. – 1821.) i Napoleonu III. (1808. – 1873.) velike državnike koji bi mogli donijeti slobodu i Hrvatskoj. Starčević je, dakle, rješenje geopolitičkih pitanja hrvatskoga naroda nastojao vezati uz sudbinu Francuske i romanstva koje je isticao kao antipod Austriji.

122 M. GROSS, *Povijest pravaške ideologije*, 9.

123 D. ŽANKO, *Svjedoci*, 77.

124 B. MURGIĆ, „Hrvatski nacionalizam Ante Starčevića“, 104.

125 A. STARČEVIĆ, *Misli i pogledi*, 21.

126 A. STARČEVIĆ, *Književna djela*, 299.

127 Isto, 298.

128 Dubravko JELČIĆ, „Sinteza politike i etike: Ante Starčević“, *Politika i sudbine*, Školska knjiga, Zagreb, 1995., 51.-52.

129 U naputku za članove stranke striktno navodi da „ljudi, koji traže samo svoju korist ili raskoš, pod ništo ne primati u stranku i za ništo ne zanašati se na nje, osim ako je temeljita nada, da će se popraviti, i ako svojski o tomu rade, bez da su budi čime osim osvjedočenja na to primorani. Onakovi bo ne samo nisu za pravu radnju, ne samo ne mogu koristiti dobroj stvari, nego oni će je svakomu za svaku plaću izdati“. (D. ŽANKO, *Svjedoci*, 77.).

130 A. STARČEVIĆ, *Izabrani politički spisi*, 10.

131 A. STARČEVIĆ, *Misli i pogledi*, 207.

132 D. JELČIĆ, „Sinteza politike i etike: Ante Starčević“, 55.

133 Isto.

POVIJEST

Ante Starčević svoju je političku misao temeljio na povijesnom iskustvu. U skladu s time ističe „da izvan povjesnice i života ništa ne priznajem za stalan temelj politike“.¹³⁴ Iz povijesti „moći se je i najviše i najsigurnije učiti. Ona bo je život, u njoj nema sanjarija“.¹³⁵ Temeljeći svoju politiku na povijesti, Starčević „savkoliki narodni ponos, cijelo oduševljenje skapča i svada na prirodno nasljedstvo hrvatsko ime“. U tom imenu hrvatskom „sadržana je povijest narodna, a prava domaća povijest daje narodu najčvršću podlogu“. „Ime hrvatsko ona je veličanstvena zastava, pod kojom je hrvatski narod kroz vjekove svoj život provodio. Na toj časnoj zastavi narod je sjajnim i tamnim bojama naslikao vedre ili tužne dane svoje; na toj zastavi krvlju naštrapanoj zapisao je žrtve i dobića svoja. To je zrcalo njegova živovanja, tu su mu prilike i uzori, tuj mu se prikazuju dusi njegovih otaca.... Sa hrvatskim imenom svojim hrvatski je narod srašten, u sjaju toga imena bliješti se slava samoga naroda, to je ime jedina veličajna baština, što si ju narod iz oluja svjetskih događaja spasiti može i mora, ako ne će da propadne jer nestane li narodnu imenu glasa, nestalo je i narodu traga. Otadžbenik, pravi sin naroda svijestan svojega narodnog ponosa, ne htijući izdajnikom vlastitoga bivsta, ovaj dragocjeni biser, ovu časnu ostavštinu minulih vjekova: ime svoje hrvatsko kao svetinju visoko poštuje i njeguje, te pod ovom dičnom zastavom bez bojazni srće u boj. Ima narodno nije časoviti zvuk, što se istom iza nestašnoga jedinca kroz vjekove ostaje živa. Narodno je im duh naroda, samo s narodom živuć i umiruć“.¹³⁶

Na tragu one latinske da je „povijest učiteljica života“ Starčević zaključuje da da „čemu povijest ako ne da iz nje poznaš ljude i narode. Povijest bo naroda nije drugo ne životopis čovjeka koji naravnom smrću ne umire nego se preporadanjem pomlađuje“.¹³⁷ Iz usta Stekliša Starčević poručuje: „Prava

domaća povijest daje narodu najčvršću polugu za velike čine“.¹³⁸ „Svaki narod“ – dodaje – „u vrijeme slaboće ili pokvarenja, tih bolesti od kojih nijedan nije osiguran, uzdržava se više svojom prošlošću nego sadašnjošću“.¹³⁹ U povijesti pak „ne ima ljepšega prizora, nego gledati, kako i svoja prava gube oni, koji prava drugih gaze“.¹⁴⁰

Temelj Starčevićeve politike bilo je isticanje hrvatskoga povijesnog državnog prava, ali i posebne misije hrvatskog naroda u obrani kršćanske Europe od Osmanlija. Nitko u hrvatskoj politici, prema Jelčičevoj ocjeni, nije dao tako iscrpnu i činjenicama potkrijepljenu povijest hrvatskih odnosa s Habsburškom dinastijom kao Starčević. „nitko nije tako precizno utvrdio državno-pravni položaj Hrvatske u okviru Monarhije, pri čemu je u mnoštvu primjera što ih je iznosio dolazila do izražaja njegova strasna obuzetost poviješću, i to poviješću koja za nj nije bila strast nego dužnosti, ali jednako tako i njegova politička dalekovidnica i državnička mudrost“.¹⁴¹

Nema sumnje da je upravo starčevićanska politička misao dala snažan poticaj kasnijem sustavnijem proučavanju hrvatske povijesti.

Unatoč snažnoj povijesnoj utemeljenosti starčevićanske ideologije, starčevićanstvo, istaknut će ispravno Jonjić u jednome razgovoru, „ne znači okretanje prema prošlosti niti zakopavanje u historizam i u prašnjave državnopravne spise, nego je po definiciji ideologija slobode, otvorena osuvremenjivanju. Zato nije slučajno da je uvijek privlačilo slobodne, otvorene i borbene duhove, i da se u njegove sljedbenike ubrajaju Ante Kovačić i Eugen Kumičić, August Harambašić i Silvije Strahimir Kranjčević, za njima možda i najveći – Antun Gustav Matoš“.¹⁴²

O JEZIKU

Već je istaknuto da je Starčević bio posebno osjetljiv na području jezika. Instinktivno je predviđao opasnost nastojanja i rada Vuka Karadžića na tome planu. Govor, kojim su počeli pisati hrvatski književnici nakon dogovora s Karadžićem u Beču 1850., Starčeviću je jezik „koji se čuje jedva kod najglupljeg govedara“, „neotesan, da čovjek mora kod svake izreke odahnuti i paziti, da si jezik ne pregrize, ili ne prelomi“. To su „blejanja, štekćanja i hercanja, koja nagrđuju ljepotu jezika našeg“. Mjesto Karadžićeva pravila: „Piši, kako govoriš“, Starčević postavlja svoje: „Piši tako, da te tvoj narod razumije, i da uho slušatelja ne vrijeđaš“.¹⁴³

U jezičnom smislu Novosadski je dogovor, kao što ocjenjuje Tomislav Ladan, bio trojanski konj onog unitarizma kojemu će se hrvatska književnost morati opirati još nekoliko desetljeća. A kako je sam temelj Bečkom dogovoru bio pogriješan (utvrditi pravila jezika i pravopisa na načelu „da jedan narod treba jednu književnost da ima“, a dva naroda ne bijahu jedan niti su to kasnije postali), morali su se pokazati pogriješnima i naopakima svi oni jezični dogovori što su se u tome duhu i smislu izredali od onih pa do naših dana.¹⁴⁴

Duboko uvjeren da su vukovci u Hrvatskoj, što svjesno što nesvjesno, radili na likvidaciji ne samo samostalnog hrvatskog jezika (kao oruđa višestoljetnog kulturnog opstanka), nego i samom hrvatskog imena, utapajući ga ili u inonarodnim nazivima ili u složenici u kojoj bi slabiji ili podređeniji dio imao prije ili poslije otpasti – Starčević silovito polemizira i bezobzirno pamfletizira.¹⁴⁵

U odgovoru *Srpskome dnevniku* i *Beogradskim novinama*, koji je objavljen 27. rujna 1852. u *Narodnim novinama*, Starčević tako piše: „Gde su pisci, gdje su pisma toga naroda srbskoga? Gde je taj jezik? Pravo rekuć pisalo se s malom iznimkom – u kirilici do jučer jezikom cerkvenim, a gospodo Hervat je prie imao i svoju cerkvu i u njoj svoj jezik, nego li se za Srbe znalo. Sva pisma kraljah hervatskih pisana su, gospodo, jezikom hervatskim. (...) Gde je taj srbski jezik? Ja vas opet pitam! Kajkavština nije, čakavština nije, ne bi li bila možda štokavština? Ali je to, kako vam rekoh, čedo kajkavacah i čakavacah. Pokažite jedan glas, jednu formu štokavacah, koju ne bi čakavci ali kajkavci imali. I ja sam štokavac. Ko je taj štokavski jezik skovao? Hervatski narod gospodo, i stotine hrvatskih pisacah. Kako Dalmacia malo po

malo prima štokavštinu, može se videti iz njezinih spisateljah, ali se i svoje čakavštine derži na toliko, da n. p. Gundulić, Gjorgjić, Palmotić, i ost. sasvim u čakavštini plivaju. – Ovo stoji ne samo o Dalmatincih nego i Ličanih, n. p. o Došenu i Kermpotiću, o Slavoncih, n. p. Relklovićih i Katančiću, o Bošnjacih, n. p. o Margetiću i Divkoviću. Ovaj posljednji piše blekavski, pa veli, da piše srbski, t. j. Divković veli: ako ja pomešam Petrov pir s Pavlovom zobju – ono je onda moj karišik. Ja nisam tako pametan, da bi mogao tu premudrost dokučiti. Koje li je taj srbski jezik? Je li to onaj, kojime se hervatski pisci – na koliko znamo – od šesto godinah služe, - onaj kojime narod hervatski govori? Tako je, gospodo, vi tako hoćete, tako vi iztočnu veru zovete srbskom verom, tako hervatsko-gerčko-latinska slova zovete srbskima, tako gerčku kapu srbskim fesom, orientalske dimlie srbskim dimliam, hervatski ćurak ili šubac srbskom haljinom, pesme naroda hervatskoga srbskim pjesmama, itd. itd. Vi među se, ako hoćete, i s g. Šafarikom radite i odsele, tako, ali znajte, da drugi ljudi znadu da te stvari drugačie stoje, neg li vi mislite“¹⁴⁶.

Protivnicima hrvatskog jezika Starčević će jasno poručiti: „Narod hervatski ima starie spomenike u svome jeziku nego li ijedan njegov slavjanski brat; hervatski jezik proslaviše stotine pisacah u ono doba, kad zapadni narodi, danas najizobrazenii, jedva da su znali otče naš u svome jeziku izbrojiti“. I zato: „Neka se ne boji pisac članka u „srbskome dnevniku‘ da Hervati traže jezik, u kome bi pisali; oni su ga već odavno našli u stotinam knjigah i milionim dušah. Hervati imaju tri nariječja: štokavsko, kajkavsko i čakavsko, i svako je izobraženie nego li ono, koga neki ‘srbskim’ zovu. Hervatu, koji se je tuđinskim pokvario, treba se naučiti svoj jezik, a ima otkuda. Mi o tome danas i radimo i ne želimo ni jedno od ona tri nariječja posve zabaciti“.¹⁴⁷

Dokaz o starini hrvatskog jezika Starčeviću je predstavljao argument u njegovoj političko- pravnoj borbi za hrvatsku književnost. Obrađujući *Razvod istrijanski* Starčević tako kaže: „Spomenik ovaj nije samo zato znamenit, što se iz njega jasno vidi, da je kod otaca naših, jezik hrvatski bio sasvim služben, a ne samo služben nego i diplomatički – još onda kad mnogi zapadni narodi nisu mislili da bi svoj na to veličanstveno mjesto uznijeli, dokažuju koliki je bio kod otaca naših hrvatski narodni ponos, kome kod nas ni traga ne ima: i tako, ona je najznamenitiji stoga što nas spominje na mnoga, još puno starija, diplomatska

^[134] Vladimir KOVAČIĆ, „U spomen dra Ante Starčevića“, u: *Ante Starčević*, 61.

^[135] A. STARČEVIĆ, *Misli i pogledi*, 65.

^[136] B. MURGIĆ, „Hrvatski nacionalizam Ante Starčevića“, u: *Ante Starčević*, 97.-98.

^[137] A. STARČEVIĆ, *Misli i pogledi. Pojedinac-Hrvatska-svijet*, 65.

^[138] Isto, 66.

^[139] Isto.

^[140] Isto, 67.

^[141] D. JELČIĆ, *Politika i sudbine*, 47.

^[142] „Jonjić: Starčevićanstvo ne znači okretanje prema prošlosti“, https://www.agm.hr/hr/vijestij/onjic-starcevicanstvo-ne-znaci-okretanje-prema-proslosti,47.html, pristupljeno 25. listopada 2023.

^[143] M. STARČEVIĆ, „Kako je došlo do Starčevićeve negacije Srba“, 130.

^[144] A. STARČEVIĆ, *Politički spisi*, 54.

^[145] Isto, 55.

^[146] A. STARČEVIĆ, *Književna djela*, 413.

^[147] D. JELČIĆ, *Politika i sudbine*, 17.

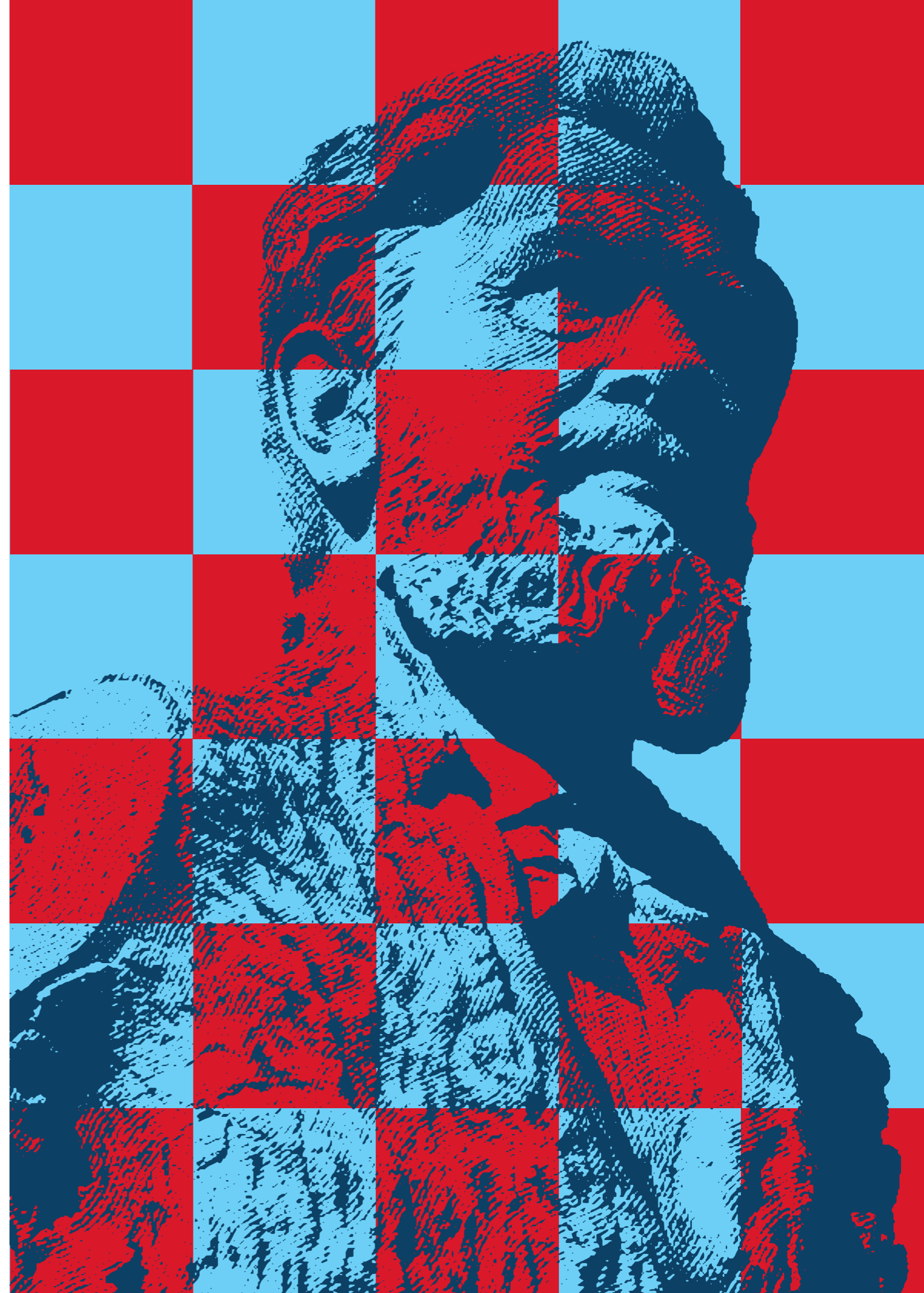
pisma, sastavljena na hrvatskom jeziku, kako se iz ovoga vidi puno čistijem, negoli su pisma mnogih današnjih pisaca“.¹⁴⁸

Starčevićeva veličina vidi se u tome što se – kako je to primijetio Jelčić – jedini on bez dvoumljenja suprotstavio Karadžiću vlastitom hrvatskom idejom, zasnovanom na temeljima hrvatskoga državnog prava. Njegovu misao „potvrđivale su znanstveno provjerljive činjenice, zato je ona bila jača i uvjerljivija o Karaždićeve“. Ova je pak misao „polazila od proizvoljnih tvrdnji koje redovito nisu bile ništa drugo doli tvorevine mitomanske svijesti, ne raspoložuci ni jednim

dokazom koji bi ih potvrđivao“. Međutim, Karadžićeva je pozicija bila jača od Starčevićeve, jer ju je osiguravala i zdušno pomagala „mlada i neobično samouvjerena srpska država“, sa svim „praktičnim sredstvima kojima je ona, kao svaka država raspolagala, i time bitno potpomogla širenje vlastite osvajačke ideje u službi nacionalne megalomanije, koja ubrzo poprima i patološke razmjere. Išla joj je na ruku i neshvatljiva, upravo izdajnički neodgovorna politička naivnost tadašnje hrvatske inteligencije – dok iza Starčevića, kao što se dobro zna, nije stajao nitko osim njegovih sve brojnijih i posve nemoćnih pristaša, koji su doduše imali i uvjerenje i zanos, ali ništa drugo“.¹⁴⁹

148 A. STARČEVIĆ, *Politički spisi*, 53.

149 Isto, 39.

RELIGIOZNA SHVAĆANJA

Govoreći o Starčevićevim religioznim shvaćanjima, treba apostrofirati kako je zagovarao načelo laicizacije, tj. smatrao je da vjera treba biti privatna stvar, te da crkva treba biti strogo odvojena od države. U njegovim razmatranjima o vjeri tako čitamo: „Stranka prava ima narod podučiti, da je vjera stvar duševnosti: da se po vjeri ne dieli nijedan narod; da vjera mora biti slobodna tako, da smi nitko u ničiju dirat ni svoju drugomu namećati; da narod, različan vjerom nu jedan narodnošću i domovinom, ima biti jedan i u sreći i slobodi, i da dosadanja te struke nesloga u Hrvatskoj dobro služi samo neprijatelju naroda“.¹⁷⁶ „Taj je poučak“, naglašava Jonjić, „zaglavni kamen čitava starčevićanskog nauka: jednakost svih ljudi koje ujedinjuje isti nacionalnopolitički program, bez obzira na njihovu vjersku¹⁷⁷ ili rasnu pripadnost i davno narodnosno podrijetlo, pri čemu je taj nacionalno politički program formuliran i kao etički kao politički imperativ“.¹⁷⁸

Starčević će 1867. zapisati: „Svaki je narod smjesa različnih naroda, različne krvi. O nijednom Hrvatu ne može se reći, da ne ima krvi n. pr. rimske, ili grčke, ili koje barbarske, a može se reći, da danas nema ima nigdje same i čiste krvi Hrvata iz VII. vieka, kako ni one od nijednoga naroda iz onoga doba“.¹⁷⁹ I dalje: „... U svakoj zemlji ima pučanstva različnih jezikom, vjerom, pasminom i t. d. pa se po tom i različnimi imeni zovu. I u Hrvatskoj ima pučanstva talijanskoga, židovskoga, ciganskoga i t. d. Mi neuidjamo da ti nazivi obćenitosti stanovničtvu ili domovini škode. Dok je tako, naše je načelo: te nazive neotimati i nenarivavati: neka ih svatko rabi i menja kako hoće. (...) Deržec se toga načela, mi iskreno ljubimo i za brata deržimo i Serba, i Nemca, i Talijana, i Žida, i Ciganina, i Luterovca, itd., svakoga tko radi za obćenito dobro svega naroda i cele domovine, a plašimo se jednako i Hervata i Serba, itd., svakoga tko je proti onim skupnim svetinjam“.¹⁸⁰

„Vjera je“ – dodaje Starčević – „stvar duševnosti, nju ne može nitko nikomu narinuti, ni ubiti (...) Bez slobode i bez blagostanja vjera, istina, ostaje svetinjom; ali ne može se u ljudskim srcima kako valja razvijati, ni u ljudskim činima spasonosno, po svojoj naravi, pokazivati (...) Sloboda i blagostanje oni su uvjeti bez kojih o pravoj snagi, o potpunu uplivu vjere, o moralu uopće ne može zazbilja ni govora biti. A gdje vjera upravlja, blagostanje pomaže, sloboda izvada, tu je prava sreća, pravi napredak“.¹⁸¹ „Bez razlike imena, bez razlike vjere, budimo svi graditelji države Hrvatske“.¹⁸²

Starčević naglašava važnost vjere je „lakše je sazidati grad u zraku, nego načiniti deržavu bez vere u Boga“.¹⁸³

Nema sumnje da je Starčević oštro kritizirao dio katoličkog klera. No tu se u pravilu radilo o višem svećenstvu koje je po njegovoj ocjeni radilo za Beč i Peštu. Jonjić ovako tumači Starčevićevu kritiku dijela hrvatskog svećenstva: „Starčevićeva i Kvaternikova kritika nekih crkvenih ljudi uvijek je, dakle, bila kritika njihova društvenoga i političkog djelovanja, a nikad osuda vjerskih i etičkih načela zapadnoga kršćanstva, još manje raskid s tim načelima. Isto vrijedi i za njihove autentične sljedbenike iz katoličkih redova. Nipošto se, dakle, zagovaranje vjerske snošljivosti, što ima istaknuto mjesto u svakoj fazi borbe za osamostaljenje i slobodu Hrvatske, ne smije tumačiti kao pravaško pristajanje uz etički i vjerski relativizam i liberalizam“.¹⁸⁴ Starčević je za sebe oporučno odredio da ga se u kojem seoskom groblju u okolici Zagreba preda zemlji „pod jednomu vrednomu duhovniku rimske cerkve, i po njezinu obredu“.¹⁸⁵ Iz današnje perspektive gledajući, Starčević je bio skloniji liberalnijem katoličanstvu koje će obilježiti razdoblje od Drugoga vatikanskog sabora do danas.

MISAO SLOBODE

Starčevićeva nacionalna misao prije svega je misao slobode. Hrvatski nacionalizam, shvaćen kao izgrađeno i svjesno rodoljublje, a ne kao šovinizam, povijesno je uvjetovan i nikad se nije odlikovao imperijalističkim ambicijama, nego je trajno obrambenog tipa.¹⁸⁶ On se – kao što ukazuje Jonjić – temelji na narodnoj svijesti i ponosu, na samopoštovanju, ali i poštovanju drugoga i različitoga, te na uvjerenju, da bez neovisne Hrvatske nema opstanka hrvatskog naroda. Prema tome, on se ne iscrpljuje samo u stvaranju hrvatske države, nego nju smatra nužnom pretpostavkom opstanka i napretka pojedinaca, skupina i naroda.¹⁸⁷

Pravaštvo je iznad svega privlačilo upravo svojim isticanjem slobode i vjerske snošljivosti, svojim radikalizmom, borbenošću i revolucionarnošću, a sam Starčević mlade je naraštaje magnetski plijenio svojom pojavom, svojom

„zasukanošću“, duhovitošću, asketizmom i dosljednošću. On i njegov nauk bili su romantičniji i privlačniji od maglovitih slavenskih i jugoslavenskih koncepcija Strossmayera i Račkoga te oportunističke politike njihove Neodvisne narodne stranke.¹⁸⁸ Svojim programom hrvatske nacionalne integracije i državne samostalnosti („Bog i Hrvati“, „Hrvatska Hrvatima“, „Slobodom prosvjeti“), a uz to i svojom retorikom protkanom slobodarskim krilaticama te modernim i nesputanim duhom, pravaštvo je osvojilo većinu hrvatske inteligencije i mladeži.¹⁸⁹

Glavno borbeno oružje bilo je Starčeviću povijesno hrvatsko državno pravo, po čemu je i politička stranka, koju je on osnovao, dobila ime stranka prava. Isticao je hrvatsko državo pravo kao temelj narodne politike.¹⁹⁰ Starčevićeva neovisna Hrvatska izvire iz prirodnoga i povijesnog prava hrvatskog naroda. Kao takva, ona je moralni imperativ čovječanstva.¹⁹¹

¹⁷⁶ A. STARČEVIĆ, *Izabrani spisi*, 505.

¹⁷⁷ Starčević je smatrao da Hrvati mogu biti i katolici i pravoslavci i muslimani. U skladu s time, u Bosni i Hercegovini on ne gleda na muslimane kao na neprijatelje, nego kao na dio svoga naroda, brata po krvi, jeziku, tradicijama, samo druge vjerske pripadnosti, a ta je uvijek za Starčevića nevažna. (Josip HORVAT, *Ante Starčević. Kulturno-povijesna slika*, Zagreb, 1940., 160.-161.).

¹⁷⁸ Tomislav JONJIĆ, u: *Nekoji nazori i zapovijedi sv. otaca papa glede nepravednog proganjanja Izraelićana*, naklada Trpimir, Zagreb, 2010., V.

¹⁷⁹ Isto.

¹⁸⁰ Isto, V-VI.

¹⁸¹ Isto, VIII.

¹⁸² A. STARČEVIĆ, *Izabrani spisi*, 522.

¹⁸³ Isto.

¹⁸⁴ Isto.

¹⁸⁵ A. STARČEVIĆ, *Izabrani spisi*, 513.-514.

¹⁸⁶ T. JONJIĆ, *Hrvatski nacionalizam i europske integracije*, 30.

¹⁸⁷ Isto, 32.

¹⁸⁸ Tomislav JONJIĆ, *Ivo Pilar. Pisac, političar i ideolog (1898.-1918.)*, AGM, Zagreb, 2020., 111.

¹⁸⁹ Isto.

¹⁹⁰ A. STARČEVIĆ, *Izabrani spisi*, 523.

¹⁹¹ Tomislav JONJIĆ, *Hrvatska kronika. Minijature o hrvatskoj politici 1996.-2020.*, Naklada Trpimir, Zagreb, 2020., 174.

STARČEVIĆ KAO KNJIŽEVNIK

Akademik Dubravko Jelčić u predgovore knjige „Ante Starčević: *Književna djela*“, ukazao je na činjenicu da je dugo vremena Starčević bio shvaćan i tumačen isključivo kao političar. Starčević pisac dugo je bio u sjeni Starčevića političara. A ne bi, uvjeren je Jelčić, tako trebalo biti jer je Starčević ne samo započeo kao književnik, nego je ostao književnik i kao politički pisac. Iako je umjesto književnosti izabrao politiku, no „njegov književni dar, birani osjećaj za književnu riječ, kao da je dominirao nad svim njegovim talentima i zato je književnost, njegovom odlukom da se posveti politici, najmanje žrtvovana, jer je književnost sve što je on pisao“.¹⁹²

Tajna Starčevićeva neponovljiva pisanja je u njegovu suverenom poznavanju i osebnom osjećaju jezika. Oslanjajući se na hrvatsku jezičnu tradiciju, kakva je ostvarena u hrvatskoj književnosti prošlih stoljeća, Starčević je stvarao svoj jezik, svoj pravopis, a s njima i svoj stil, jedinstven i doslovce neponovljiv, osobenjački koji „svoju svrhovitost i svoju ljepotu ne otkriva na prvi pogled, ali kad nam ih otkrije, zadivljuju svojom krepkoćom i monumentalnošću“.¹⁹³

Starčević je na polju beletristike nedvojbeno imao „valjanih ostvarenja“, no on je najzrelijem progovorio kao književnik i najuvjerljivije dokazao književni karakter svoga pisanja u političkim spisima i govorima. „Književno su najuvjerljiviji njegovi politički sastavci. Ostavio je obilje politički eseja koji nas ne osvajaju samo izloženim mislima nego isto toliko, ako ne i više, stilom u kome se duhovitost nadmeće s mudrošću. Prave, visoke književne vrijednosti, doista jedinstvene, dostigao je, Starčević u ‘neknjiževnim’ radovima, naime u radovima kojima književni izraz nije bio primarni cilj: u memoarskim, političkim, povijesnim i kroničarskim spisima“. Pišući o neknjiževnim temama, Starčević je prema Jelčićevoj ocjeni ostvario „najviši ideal književnog pisanja: jasne i pregnantne misli, sugestivno izražene u kompaktnosti teksta, u kojima nema nijedne prane rečenice“.¹⁹⁴

Starčevićeve pjesme pretežito su pisane u tužbeno-budničarskom duhu i ne odvajaju se id sličnih sastavaka rodoljubivih i domoljubivih suvremenika, no, kao što piše Ladan, „već i njegovi prvi prozni radovi pokazuju pisca izvornog

i samosvojnog izražaja, koji će sve više bivati piščeva dobra ali i zla kob“.¹⁹⁵ Kao pisac sklon je sarkazmu, ironiji i humoru, ali ima smisla i za realističko pripovijedanje.¹⁹⁶

Stanislav Šimić ovako je opisao Starčevićev jezik: „Zbijenost izražavanja – posljedica istinoljubivosti – dotično zgnusnuće životnosti u jeziku, usredotočenje duhovnih snaga koje su, tako ojačane, odlika je klasične proze. Sposobnosti za takva svojstva stila i stalno mislilačko raspoloženje očituju se u njega u aforističkom uobličavanju rečenica. Obilje njegovih misli općenito životnog smisla do dana je današnjeg najveće što ga je jedan pisac u hrvatskom jeziku ostavio. U književnosti gdje su cijele knjižurine i knjižnice ili članci o kakvoj temi tek naklapanja, bez i jedne suvisle misli, Starčevićevo je pero često iz krila kakva velika duha: jedna mu jedincata rečenica od nekoliko riječi o izvjesnoj stvari sadržava smisla kao kakav mali esej“.¹⁹⁷

Luka Brajković smatra da Anti Starčeviću pripada mjesto u hrvatskoj književnosti uopće, a „posebice kada je riječ o njezinome humorističko-satiričkome dijelu. Starčević se na polju humora i satire pokazao kao vrlo plodan i originalan pisac, što proizlazi prije svega iz široke palete humorističko-satiričkih tehnika kojima se služio u oblikovanju svojih proza i stihova“. Širok raspon tehnika poduprt sa misaonom oštrinom da svojim protivnicima pronađe najbolnije točke, što je vrlo važno za svakog satiričara, dovoljne su, po autorovu mišljenju, da Ante Starčević bude prepoznat kao jedan od velikana hrvatske humorističko-satiričke književnosti. Brajković dijeli mišljenje sa Zlatom Derossi, kako Starčevićeve satirično intonirane pjesme, po originalnosti izraza i snazi, mogu izdržati i objektivno estetsko prosuđivanje, što ih uvrštava „među naša najbolja satirična ostvarenja“. Starčević je, dodaje Brajković, također među prvima u hrvatskoj književnosti bio preteča nove pjesničke slobode koja se ogledala u nekonvencionalnom načinu građenja stihova protivno zakonitostima jezika i pravopisa. Pored ove estetske komponente, Starčeviću ima pripasti mjesto „i u historiografskome dijelu književne povijesti. I to iz dva razloga. Prvi jest taj što je u hrvatsku književnost uveo nove književne vrste poput polemike i političkoga eseja. Nadalje, pravaštvo je, čiji je Starčević jedan od idejno-političkih i književnih začetnika, odigralo važnu ulogu u hrvatskoj književnosti 80-ih godina XIX. vijeka“. Starčević

je, zaključuje Brajković, svojim književnim djelima duboko ukorijenjen u tradiciju hrvatske satire i humora, a svojim je publicističko-uređivačkim djelovanjem (list *Zvekan*) naznačio jedan od smjerova u daljnjem razvoju hrvatskih, ponajviše pravaških, humorističko-satiričkih listova.¹⁹⁸

Josip Horvat ovako će primijetiti i sublimirati raznovrsnost Starčevićevih književnih pokušaja: „Raznolikost Starčevićeve književne djelatnosti u prvim godinama političke reakcije odaje izvjesnu krizu u odlučivanju; Starčević kao da je na raskršću, ne može se konačno odlučiti bili se posvetio publicistici, novelistici, književnoj kritici, filozofskom eseju, kazalištu ili znanosti; a i pred znanošću još je u dilemi: privlači ga jezikoslovlje, disciplina koja u one godine stiče izrazit politički prizvuk, ili povijesti koja ga najviše mami. Okušava se u svim tima ograncima književnog djelovanja i svi ti njegovi pokušaji, koliko su doprli do današnjice, ugledali svjetlo, bez obzira na uzoritu formu, govore o rijetku snažnom talentu, ogromnoj

načitanosti, neumoljivoj logici, nezavisnom, smionom misliocu, pronicavom, katkad okrutnom hladnom daru promatranja. K tome dolazi još neumorna marljivost – po svojemu književnom radu od 1849. pa do konca 1853. Ante Starčević najplodniji je, ali i najoriginalniji pisac uz Mirka Bogovića“.¹⁹⁹

„Pokazati čitatelju istinu i neistinu, lepo i ružno, dobro i zlo, plemenito i sramotno, koristno i škodljivo, pravo i krivo: to je sve što se od pisca može očekivati. Ja ću se ili toga držat, kako mogu, ili ću mučat i mirovat. Gde tako ne biva, tu je knjižtvo najgnusniji obert, i ta sramota, izuzev po nešto Englezku, danas više-manje vlada celom Europom i Amerikom“, rekao je Starčević o pisanju jednom prilikom.²⁰⁰

Još za Starčevićeva života, 1893. i 1894. započelo je tiskanje Starčevićevih „Djela“. Međutim, taj projekt nikada nije dovršen. Prema nekim procjenama objavljeno je manje od polovice Starčevićeva opusa.

192 A. STARČEVIĆ, *Književna djela*, 23.

193 Isto, 23.-24.

194 D. JELČIĆ, *Politike i sudbine*, 55.

195 A. STARČEVIĆ, *Politički spisi*, 63.-64.

196 Isto, 73.

197 A. STARČEVIĆ, *Politički spisi*, 73.

198 Luka BRAJKOVIĆ, „Ante Starčević kao satiričar i humorist“, *Fluminensia*, god. 34. (2022), br. 2., 644.-645.

199 J. HORVAT, *Ante Starčević. Kulturno-povijesna slika*, 106.-107.

200 D. ŽANKO, *Svjedoci*, 68.

ŠTO NAM ZNAČI STARČEVIĆ DANAS?

Globalne političke, ekonomske, tehnološke i društvene procese posljednjih nekoliko desetljeća obilježava snažna koncentracije moći u nadnacionalnim organizacijama i korporativnim strukturama. Ovi globalizacijski procesi ograničavaju suverenitete nacionalnih država. Govori se i o uspostavi „jedne svjetske vlade“. Narativ o „jednoj svjetskoj vladi“ u pravilu za sobom povlači etiketu „teoretičara zavjere“. No David Rockefeller nije imao problema u svojim memoarima priznati optužbe protiv njega i njegove obitelji koje već više od jednoga desetljeća iznose „ideološki ekstremisti“, optužujući Rockefellerove da imaju snažan utjecaj na američke političke i ekonomske institucije, a pritom rade protiv Sjedinjenih Američkih Država, te se kao internacionalisti rote sa sebi sličnima kako bi stvorili „snažnije integriranu globalnu političku i ekonomsku strukturu – jedan svijet, ako hoćete“.²²⁰

U takvome svijetu nema mjesta za nacionalizam i suverenizam. Nakon raspada Berlinskog zida, u okviru sanjarija o „kraju povijesti“ i pobjedi liberalne demokracije kao „najboljeg od svih svjetova“²²¹, Nicholas Negroponte, znanstvenik iz MIT-a, u poznatoj knjizi *Biti digitalan* dao je sljedeće predviđanje: „Slično kao što kuglica protiv moljca prelazi neposredno iz krutog u plinovito stanje, očekujem da će nacionalna država ishlapati. Nema sumnje, uloga nacionalne države dramatično će se promijeniti i za nacionalizam ne će ostati više prostora nego što ga ima za opšice“.²²²

I u procesu izgradnje europskih integracija od početka je prisutna i jaka globalističko-unionistička, tj. federalna struja. U korijenu ideje federalizma izvorno je shvaćanje kako je osnovni uzrok problema, tj. dva svjetska rata, kriza europske nacionalne države. Prema federalistima, samo europska federacija u kojoj je ograničen suverenitet države, po uzoru na američko ili švicarsko uređenje, može rezultirati učinkovitom i trajnom zabranom izbijanja ratnog sukoba. Ovaj je pokret prema ocjeni mnogih imao snažan utjecaj na stvaranje europskih integracija.²²³

Posljednjih godina došlo je do jasne polarizacije između pristaša federalizma, koji žele stvaranje europske superdržave,

tj. svojevrsnih Sjedinjenih Europskih Država (pri čemu, jasno, neke države u takvoj suprastrukturi vide priliku za jačanje svojih interesa), i pristaša nacionalističko-suverenističke opcije koji žele da nacionalne države ostanu ključnih akteri europske i svjetske politike. Prvu opciju ponajviše su zastupale Njemačka i Francuska, a drugu Poljska i Mađarska. Poljski državnik Jarosław Kaczyński optužio je Njemačku da želi EU pretvoriti u „Četvrti Reich“.²²⁴

Premda su zastupnici globalističke ideologije devedesetih godina najavili kraj nacionalne države, do njega nije došlo. Svaka akcija izaziva reakciju pa tako globalističke tendencije znače i jačanje samoobrambenih nacionalističkih refleksa kod naroda koji ne žele odustati od svojih nacionalnih država. Proces brexita izraz je takve politike. Europa kao isključivo ekonomski imperij i talionica naroda i kultura sve više nailazi na otpor unutar Staroga kontinenta. Čak je i Tony Blair u razgovoru za jedne hrvatske novine priznao da je fundamentalna grješka koju je Europa učinila ta što je izbrisala pojam o nacionalnoj državi. Šteta što toga nije bio svjestan bivši predsjednik Europske komisije Jean-Claude Juncker koji je poručivao da se treba boriti protiv „glupih nacionalista“.²²⁵

Sva događanja posljednjih desetljeća, svi procesi unutar EU-a potvrđuju Tuđmanovu misao o tome da su se sve nadnacionalno-integralističke, univerzalističko-internacionalističke ideje „pokazale kao čista utopija. Povijest ne zna za drugi oblik njihova oživotvorenja, osim velikodržavnog ekspanzionizma, nacionalističkog hegemonizma i imperijalizma. Nasuprot tome, nacionalizam, kao izraz nacionalne samobitnosti, političke individualnosti i prirodnih težnja svakog naroda, da živi kao ravnopravna, suverena jedinka međunarodne zajednice i čovječanstva, očituje se i u suvremenoj povijesti kao glavna brana protiv imperijalističko-hegemonističkog porobljavanja svijeta i nametanja svakovrsne dominacije. Već zbog tih razloga nacionalizam je sinonim slobode, a povrh toga i općedruštvenoga napretka, jer bez nacionalizma (u biti njegova pozitivna smisla), što pokreće na stvaralaštvo sve duhovne i materijalne sile cijeloga naroda, ne može normalno napredovati nijedna zemlja, pa prema tome ni čovječanstvo. I dosljedno tome, svaki zločin protiv pojedinog naroda – zločin

220 T. JONJIĆ, *Hrvatski nacionalizam i europske integracije*, 17.

221 Francis FUKUYAMA, *Kraj povijesti i posljednji čovjek*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1996.

222 Nicholas NEGROPONTE, *Being Digital*, Vintage, New York, 1995., 165.

223 *Povijest 18. Poslijeratno doba (1945.-1985.)*, Europapress holding, Zagreb, 2008., 176.-177.

224 „Polish deputy PM says Germany wants to turn EU into 'fourth reich'“, *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/world/2021/dec/24/poland-jarosaw-kaczyński-germany-eu-fourth-reich>, pristupljeno 25. listopada 2023.

225 Vidi na: <https://edition.cnn.com/2019/05/22/europe/jean-claude-juncker-interview-european-elections-intl/index.html>, pristupljeno 2. studenoga 2023.

je i protiv čovječanstva, jer svako ograničavanje i bilo kakvo sputavanje bilo koje nacije nanosi štetu ne samo mirnom nego i skladnom razvitku cijeloga čovječanstva“.²²⁶

No ipak, čini se da povijest nekima nije učiteljica života pa zagovornici europske superdržave, tj. Sjedinjenih Europskih Država (među koje se ranije izrijekom deklarirala sadašnja predsjednica Europske komisije Ursula von der Leyen) predlažu nove reforme EU-a koje idu u pravcu daljnjeg gubitka ovlasti nacionalnih država. Kako bi se stvorilo europsku superdržavu najprije je potrebno stvoriti zakonski okvir. Tako je Odbor za ustavna pitanja Europskog parlamenta nedavno tome tijelu predao izvješće o reformi EU-a. Ovo bi izvješće trebalo predstavljati polazišnu točku za moguće reforme u funkcioniranju Unije. Sam dokument predlaže 267 amandmana na Ugovor o funkcioniranju Europske unije. Ključan je amandman onaj koji ukida mogućnost veta u Europskom vijeću te inaugurira, umjesto jednoglasnog odlučivanja, odlučivanje po kriteriju većine, kvalificirane i obične, ovisno o slučaju. Veto bi se ukinuo u velikom broju političkih pitanja čime bi Bruxelles dobio nove ovlasti u nizu područja, od poreza i socijalne politike preko područja kulture do vanjske politike i sigurnosti. Osim toga, ovlasti EU-a rasle bi u područjima klime, gospodarstva i obrazovanja. U izvješću se, u skladu s idejom „strateške autonomije“, predlaže i osnivanje vojske EU-a. Do promjena bi došlo i u Europskoj komisiji. Stvorila bi se tako svojevrsna europska vlada s 15 ministara koje bi izabrao predsjednik Komisije kojeg bi izabrao Europski parlament. Naravno, ne ide ni bez rodne ideologije pa bi se u dokumentima koristi izraz „rodna ravnopravnost“ umjesto ravnopravnosti muškarca i žene. Autori amandmana predlažu i uvođenje institucije EU referendum, čime će se značajno ograničiti prerogativi država.

Poljski pravni institut *Ordo Iuris* pripremio je peticiju upućenu europarlamentarcima u kojoj poziva na odbacivanje amandmana. U apelu se ističe da bi tako dalekosežne promjene bile u suprotnosti s izvornim konceptom Unije kao zajednice suverenih država. *Ordo Iuris* u svom apelu ukazuje prvenstveno na ukidanje načela jednoglasnosti pri glasovanju u Vijeću Europske unije. Kako je naglašeno, „ovo će dovesti do lišavanja nacionalnih država njihove autonomije i glasa o ključnim pitanjima za njihovu budućnost. Kao rezultat toga, bogate zemlje zapadne Europe mogle bi ostvariti punu dominaciju, te će moći prenositi inicijative nepovoljne za manje i siromašnije zemlje srednje i južne Europe. Institut također skreće pozornost na ljevičarsku retoriku koja dominira dokumentom. Manifestira se, između ostalog, u: u zahtjevu da se iz ugovora EU-a ukloni razlika između muškaraca i žena i da se ti pojmovi zamijene konceptom ‘roda’“.

„Pokušaj borbe protiv biološke podjele na dva spola unijet će zbrku u pravo EU-a, diskriminirajuće prakse i opasnost po

zdravlje osoba koje pate od poremećaja rodnog identiteta. To također može rezultirati kažnjavanjem ljudi koji brane definiciju biološkog spola“, piše *Ordo Iuris*. U apelu je također navedeno da su autori nacrtu amandmana bili inspirirani Ventotenskim manifestom, čiji je glavni autor talijanski komunist Altiero Spinelli. Dokument je pozivao na „konačno ukidanje podjele Europe na nacionalne države“. Spinelli je također vjerovao da će „diktatura revolucionarne partije stvoriti novu državu, a oko nje - novu, istinsku demokraciju“. Institut apelira na europarlamentarce da odbiju amandmane koje je predložila skupina od pet europarlamentaraca. *Ordo Iuris* napominje da „neće biti ujedinjene Europe bez suverenih nacionalnih država“.²²⁷

Zanimljivo, nekako u isto vrijeme trideset i četiri ugledne osobe (kako im tepaju tzv. mainstream mediji) iz europskog javnog života potpisale su *Manifest za Europsku uniju u uvjetima novog hladnog rata*. Sukus ovoga dokumenta je poziv na to da se EU mora vratiti na povijesnu pozornicu kao treći veliki akter uz SAD i Kinu. Kako bi se to dogodilo, oni predlažu „postupnu i pragmatičnu“ federalizaciju EU-a.²²⁸ Pozornije iščitavanje manifesta navodi na zaključak da njegovi potpisnici nisu svjesni uzroka današnje europske krize, ali su zato revni u nametanju ideoloških floskula i rješenja koja su se pokazala posve promašenima. Rješenje nije u konceptu „još više Europe“, nego u povratku ovlasti nacionalnim državama. Pritom nije problem ni u tome da se u nekim slučajevima krnji nacionalna suverenost. Kao što je 1965. pojasnio Ivan Oršanić, suverenost se „ne ukida slobodno prihvaćenim i slobodno nošenim obvezama, nego se naprotiv supstancijalno potvrđuje, a samo tehnički ograničuje. Kad se dva čovjeka slobodno dogovore, da će se sastati u stanovito vrijeme, oni su postojanje svoje slobode supstancijalno potvrdili, a tehnički ograničili. Kad se dva naroda slobodno dogovore o ukidanju vize, oni su supstancijalno potvrdili svoj suverenitet, a tehnički ga ograničili. Problem Oršanić vidi u tome što su svi dosadašnji planovi koji uključuju ograničenja suverenosti prikrivaju „imperijalističku podlogu, koja je ili rasnog, ili vjerskog, ili nacionalno-šovinističkog ili ekonomskog karaktera“.²²⁹

Sukob globalizma i nacionalizma/suverenizma, kako vidimo, bitno obilježava politički krajobraz današnje Europe i svijeta, pri čemu se taj sukob ponajbolje oslikava u Europskoj uniji koja se sve više pretvara u birokratskog Moloha s velikim deficitima demokratskog nadzora. Davno su vremena u kojima je politički i publicistički djelovao Ante Starčević. No mnoge političke tendencije koje su obilježavale njegovo vrijeme mogu se, dakako u novim formama, prepoznati i danas. To je prije svega sukoba nacionalizma i nadnacionalnih ideologija.

Što bi nam o današnjem suvremenom sukobu mogao poručiti Starčević, tj., da budemo precizniji, kako proučavajući njegovu

publicističku ostavštinu možemo promatrati aktualne političke procese? Moguli se analizom njegovih političkih pogleda načela izvući pouke za sadašnjost i budućnost? Što Hrvatskoj znači Starčević 2023. godine, deset godina nakon ulaska Hrvatske u Europsku uniju kao još jednu nadnacionalnu organizaciju? Ovo su pitanja koja se prirodno nameću promišljajući Starčevićevu političku ideologiju u kontekstu dominantnih suvremenih političko-ideoloških silnica. O ovoj problematici nastojat ćemo dati kratko promišljanje iako već i pozornije iščitavanje ranije napisanoga ne ostavlja dvojbe koja bi nam Starčevićeva načela i danas trebala predstavljati uzor u vođenju državnog i narodnog života.

Stoji argument da nije uputno prosuđivati što bi neki pojedinac koji je živio u drugome vremenu i drugačijem političko-kulturno-povijesnom kontekstu mislio o današnjim političkim i društvenim prilikama. To ponajprije nije uputno kad su u pitanju politički *praktičnjaci* koji se ravnaju dnevopolitičkim oportunistom i kruhoboračkim porivima. No s obzirom na to da je Ante Starčević bio čovjek načela, može se s velikom sigurnošću zaključiti što bi mislio i što bi pisao i govorio o mnogim problemima današnje Hrvatske.

Ante Starčević prije svega je bio hrvatski nacionalist, danas bismo rekli suverenist. On je „sinonim hrvatskog nacionalizma. Dok sve ostale stranke kod nas temelje svoj rad na misli bilo slavenskoj (jugoslavenskoj) bilo antinacionalističkoj (kao socijaliste), samo misao starčevićanska je čista misao hrvatska“.²³⁰ Hrvatski interesi bili su mu iznad svega. Istodobno on je uvijek imao otvorene oči prema događanjima u Europi. Zato će ustvrditi da „stranka prava osniva svoju politiku narodno-hrvatsku na politici Europe“. Dodat će da smo „mi Hrvati član Europe, prije svega po Bogu i po naravi; da dakle naša sudbina zavisi prije svega od europskih konstelacijah, s kojim mi spajamo tu sudbinu“.²³¹ Drugačije nije moglo ni biti s obzirom na tisućljetnu hrvatsku ukorijenjenost na Starome Kontinentu. Za Starčevića hrvatski nacionalizam znači i obranu europskih vrijednosti. Hrvati svojom borbom za slobodu i neovisnost iskazuju „dobročinstvo“ također i „svoj slobodnoj i prosvetljenoj Europi“.²³²

Svijest o hrvatskoj kao europskoj zemlji, međutim, nije značila da je Starčević objeručke prihvaćao sve što je tada dolazilo iz europskih centara moći. A ne bi to, jamačno, činio niti danas. Kao čovjek načela, hrvatsko članstvo u EU Starčević bi prosuđivao primarno prema koristima koje Hrvatska može imati od toga udruženja. Kao što je rekao Starčevićev suborac Eugen Kvaternik, korist je „ona čarobna šiba koja sastavlja i rastavlja saveze i bratimstva naroda“.²³³ Starčević će to izraziti još preciznije: „Sloboda, pravica, sigurnost, blagostanje sjedinjuju, a protivna razstavljaju ljude i narode“.²³⁴

Kao politički ideolog koji je smatrao da „jedino uz samostalnost mogu cvasti narodi, zemlje i gradovi“ Starčević – kao što je u svoje vrijeme kritizirao nadnacionalnu Austro-Ugarsku Monarhiju danas bi, nema nikakve dileme, s jednakim žarom kritizirao nadnacionalnu Europsku uniju. S obzirom na snažne unifikacijske procese koji se mogu prepoznati u Europskoj uniji danas, Starčević bi pripadao tzv. euroskeptičnoj struji hrvatske politike te bi – nakon priznanja realnosti ulaska Hrvatske u EU (koju, posve sigurno, ne bi poistovjećivao s Europom!), kao što je u njegovo vrijeme realnost predstavljao okvir Dvojne Monarhije - gledao kako u nadnacionalnom okviru Unije očuvati hrvatski nacionalni identitet i dugoročno postići hrvatsku samostalnost i neovisnost.

S obzirom na to da je u nacionalnoj državi vidio jedini legitimni oblik političke organizacije, Starčević bi, kao hrvatski nacionalist, zastupao suverenističku politiku prema Bruxellesu i drugim centrima moći. Za njega je državni suverenitet najveća vrijednost jer gubitkom istoga narod više nema što izgubiti. Prirodno je da svatko želi biti suveren, samostalan i neovisan. Nitko za nas ne može donositi bolje odluke od nas samih. I zato za Starčevića kad se radi o suverenitetu može biti samo branitelj i izdajica naroda. Potonjih se „Slavoserba“ Hrvatska, na žalost, nagledala, nakon stjecanja samostalnosti i neovisnosti. Ne tako davno jedan se čelnik Hrvatske vlade, koji je dolazio iz navodne demokršćanske opcije, hvalio time kako je „hrvatski nacionalizam sveo na bezopasnu mjeru“. Ako nacionalizam shvatimo kao skrb o vlastitim interesima, jasno je što je značilo njegovo svodenje na bezopasnu mjeru. Politika koja je svodila nacionalizam na bezopasnu mjeru rezultirala je sužanjiskim odnosom prema stranim centrima moći s jedne strane i odustajanjem od hrvatskih interesa s druge.

„Sužanjnska pasmina“ o kojoj je pisao Ante Starčević nakon 1991. samo je jednoga najmodavca – Beograd, zamijenila drugim - Bruxellesom. Starčević je poručivao da hrvatski narod ne treba skrbnike. No dominantan dio političkih struktura u Hrvatskoj, ne bez jasnih koristoljubivih motiva, nakon smrti Franje Tuđmana natjecao su u tome da što žurnije hrvatski suverenitet i slobodu preda nekom drugom. Umjesto da Hrvati sami preuzmu odgovornost za uređenje vlastite države, ovi su politički *praktičnjaci* zaključili da je bolje da nama upravljaju iz drugih središta moći.

Hrvatska je i ulaskom u EU i na druge načine izgubila značajan dio svoga suvereniteta. To nije rezultiralo boljim ekonomskim prilikama u Hrvatskoj – inače se ne bi od ulaska Hrvatske u EU, u samo deset godina iz Hrvatske iselilo pola milijuna ljudi -, ali su najamnici stranih interesa od rada za strane centre moći jako dobro financijski prosperirali. Nasljednici su to „Slavoserba“, ljudi bez karaktera koji su zarad kratkoročnih interesa spremni se kockati hrvatskim interesima kao za „roba afrikanskoga“ (Matoš).

226 Franjo TUĐMAN, *Nacionalno pitanje u suvremenoj Europi*, Zagreb, Matica hrvatska, 1996., 196.

227 „Suverenność Polski zagrożona. Apel Odro Iuris przeciwo federalizacji UE“, <https://pch24.pl/suwerennosc-polski-zagrozona-apel-odro-luris-przeciwo-federalizacji-ue/>, pristupljeno 5. studenoga 2023.

228 Cijeli manifest vidi na: <https://cepr.org/voxeu/columns/european-union-time-new-cold-war-manifesto>, pristupljeno, 6. studenoga 2023.

229 T. JONJIĆ, *Hrvatski nacionalizam i europske integracije*, 85.

230 A. G. MATOŠ, *Sabrana djela XV. Feljtoni, impresije, članci (1895-1910)*, Zagreb, 1973., 173.

231 V. RIEGER, „Mentalitet prvih hrvatskih revolucionaraca“, 163.

232 A. STARČEVIĆ, *Izabrani politički spisi*, 113.

233 E. KVATERNIK, *Politički spisi*, 203.-204.

234 A. STARČEVIĆ, *Izabrani spisi*, 433.

Davor Dijanović, predsjednik Hrvatske od 2015. do 2020.

Zanimljiva je ta *kafkijanska* preobrazba bivših komunista i zagovornika jugoslavenske ideologije, bivših zaljubljenika u nesvrstane afroazijske paralele i meridijane, u strasne prvoborce europskih politika. Pritom su i te navodno europske politike išle pod ruku s novim nametanjima propalih jugoslavenskih ideologija u vidu geostrateškog projekta „jugosfere“ odnosno „zapadnog Balkana“.²³⁵ I danas, više od 120 godina od Starčevićeve smrti političke prilike u Hrvatskoj značajno obilježava sukob hrvatskog nacionalizma/suverenizma i nadnacionalnih ideologija kao što su europeizam²³⁶, ali i dalje živući jugoslavizam koji želi spriječiti hrvatsko geopolitičko i kulturološko (re)pozicioniranje u Srednjoj Europi kojoj je Hrvatska pripadala do 1918. godine. Projugoslavenske tendencije ponajbolje se vide na području kulture i kulturnih institucija koje često djeluju kao čuvari jugoslavenskih relikvija.

Starčević je bio beskompromisan političar koji je prezirao političko mešetarenje i trgovanje hrvatskim interesima. Hrvatska politička elita posljednjih dvadesetak i više godina bila je kapacitirana pojedincima koji su se, vodeći politiku *prosvijećenog sluganstva*, upravo natjecali u mešetarenju hrvatskim interesima, od politike i kulture do medija i ekonomije. Sužanjska je to pasmina kojoj i danas smeta hrvatski jezik o kojemu se toliko skrbio Ante Starčević. Kad je ove godine najavljeno donošenje Zakona o hrvatskom jeziku, a takav zakon imaju gotovo sve države EU-a, ovi su se sljedbenici jugoslavenske ideologije iz petnih žila potrudili dezavuirati potrebu njegova donošenja. Sve što afirmira hrvatski jezik i hrvatske interese za njih je suspektno i nazadno. Oni ipak, rekao je Starčević, žive samo iz plazenja i izdaje.

Ante Starčević svoju je političku misao temeljio na povijesnom iskustvu. Nakon stvaranja moderne hrvatske države povijest nam je mogla dati pouzdan putokaz što činiti, a što izbjegavati. No politički mešetari ne pamte duže od razdoblja u kojemu mogu ostvariti kratkoročnu korist. Da pamte malo duže jasno bi razaznali kuda vodi današnja politika „EU nema alternative“ koja hrvatske interese podređuje interesima Bruxellesa. Kad se kaže da neka politika nema alternativa onda se potpisuje politička kapitulacija.

Narod koji želi prosperirati mora biti spreman sam preuzeti odgovornost za uređenje svoje države jer, kao što je rekao

Starčević, narod koji stalno traži zaštitnika nije vrijedan slobode. Suradnja s drugim narodima pa i udruživanje u šire asocijacije (jer Europa treba ujedinjenje, ali ne isključivo na ekonomističkim i političkim, nego i kulturološkim (kršćanskim) temeljima) uvijek su poželjni, ali se mogu temeljiti jedino na načelima poštivanja nacionalnih individualiteta i suvereniteta. Mali narodi nemaju interes podupirati ona udruživanja koja ne će jamčiti njihova prava i interese.²³⁷

Povijest Europe nam jasno svjedoči o tome da niti jedno načelo koje je željelo unificirati i potirati različitosti nikada nije uspjelo. O tome je govorio njemački povjesničar Leopold Ranke koji je primijetio da „čim u Europi bilo koje načelo pokuša da zagospodari, nailazi uvijek na otpor, koji izbija iz dubina samog života“. Ranke dodaje da se „europski svijet sastoji iz elemenata različitog podrijetla“, a u „njihovoj suprotnosti i njihovoj borbi razvijaju se upravo promjene različitih epoha“.²³⁸ Stari je kontinent, podsjeća Jonjić, poput tigrove kože prošaran starim, povijesnim narodima, od kojih svaki ima svoju povijesnu predaju, baštinu i osjećaje, težnje i interese, i svaki na nasilje izvraća otporom. Radi toga je i propast Austro-Ugarske bila neminovna, kao što je bila neminovna propast svih planova pokoravanja i unificiranja Europe na osvajačkim osnovama, od Rimskog Carstva, preko Bizanta i Karla Velikoga, do današnjih dana.²³⁹ Kao što je bila dugoročno neodrživa Brežnjevljeva „doktrina ograničenog suvereniteta“, tako su neodrživi i današnji globalistički pokušaji kidanja nacionalnih suvereniteta pod krinkom europskih integracija.

I povijest hrvatskog naroda ukazuje na to da je hrvatska starčevićanska pravaška, nacionalno-integracijska ideologija oživotvorena u formi samostalne hrvatske države, a da su se nadnacionalne tvorevine i ideologije koje su kanile poništiti hrvatsku posebnost u međuvremenu urušile kao kule od karata. To je povijesna pouka koju bi trebali uzeti u obzir oni koji danas europske interese pretpostavljaju hrvatskim interesima. I zato i u današnjem kontekstu Europske unije „brani narodna hrvatska prava, učvrstiti i koliko treba i moguće je nova steći, to je sveto držanstvo svakoga sina domovine“.

Današnje globalističke elite žele što više smanjiti pa u konačnici ukinuti ovlasti nacionalnih država, a takve

tendencije možemo primijetiti i u Europskoj uniji gdje, kako je to svojedobno zamijetio bivši češki predsjednik Václav Klaus, možemo prepoznati homogenizacijske integracijske modele koji se temelje na niveliranju uvjeta života građana EU-a, a ta je nivelacija organizirana u Bruxellesu kao oblik zajedničke supranacionalne forme. Pritom jednostavno nije moguće dokazati da će odluke koje su u našem interesu bolje donositi netko drugi. Čak i da uvjetno prihvatimo dio argumentacije tzv. političkih *praktičnjaka* i *pragmatičara*, na žalost, čini se da mnogi današnji političari ne da ne žele šaku, nego niti jedan prst suvereniteta i da su spremni sve odluke koje se tiču Hrvatske prepustiti stranim centrima moći. Starčević i ovakvima poručuje da hrvatski narod ne treba skrbnika jer je sposoban sam donositi odluke koje se tiču njegove budućnosti. Narod dok hoće biti narodom bit će za svoju samostalnost i neovisnost. Tko ne poštuje i ne čuva svoje, taj ni s drugima ne može ostvarivati iskrenu i obostrano korisnu suradnju.

Suradnja između europskih naroda i država nije samo poželjna, nego i nužna ako Europa želi zadržati utjecaj na međunarodnoj sceni. Međutim, Uniju se ne može graditi na potiranju nacionalnih individualiteta²⁴⁰ te na negiranju i dezavuiranju europske kršćanske povijesti, kulture i tradicije. Europa treba čvrste temelje, a oni su u kršćanstvu koje je uz rimsko pravo i grčku filozofiju dominantno formiralo Stari kontinent. Svi će se drugi temelji prije ili kasnije urušiti kao kula od karata. Ekonomska kriza 2008., migrantska 2015. i korona-kriza 2020. pokazale su da su današnji temelji EU-a vrlo krhki. Bez duhovno-kulturnih temelja EU jednostavno nema budućnost.

Starčevićeva misao slobode pojedinca, skupina i naroda, misao o tome da jedino u samostalnoj hrvatskoj državi Hrvati kao narod mogu prosperirati - živa je i danas. U vremenu globalističkih napada na ideju suverenizma, u vremenu političkih mešetara i hulja svojih boja i pasmina, novo studiranje i ponovno preispitivanje Starčevićeve literarne i publicističke ostavštine

može dati pouku i usmjerenje za mnoge političke, društvene i etičke dvojbe i prijepore koji se pojavljuju pred hrvatskim narodom.

Beskompromisan, državnički, na argumentima, iskustvu, i logici utemeljen, starčevićanski stav u obrani hrvatske državnopravne misli Hrvatskoj je danas - kad se naša zemlja nalazi na udaru novih nadnacionalnih ideologija i geopolitika – potrebniji nego ikada. I danas nam je potrebna Starčevićeva samosvijest zbog koje je ovaj velikan hrvatske povijesti mogao Hrvatima poručivati da hrvatski narod nije manji ni slabiji od drugih naroda i dan ima pravo na svoju samostalnu, neovisnu i slobodu državu.

Hrvatskoj su više nego ikad potrebni čestiti političari Starčevićeva kova kojima politika ne će predstavljati „zavod za zapošljavanje“ i namirivanje privatnih interesa. I oporbeni političari od Starčevića bi mogli naučiti što znači „stekliško“, ironično, ali uvijek argumentirano *ujedanje* političkih protivnika. Starčević politiku nije mogao zamisliti bez morala što, na žalost, nije stav koji bi bio dominantan u današnjoj politici.

Iako je djelovao u 19. stoljeću, pa nekim političkim *praktičnjacima* i *kozmpolitima* njegove ideje o suverenitetu izgledaju anakrono, Starčević je bez dvojbe izrekao mnoge i danas suvremene državničke, političke i društvene misli i načela. Njegov državotvorni nauk, uvjerenje o nužnosti samostalne, neovisne i slobodne hrvatske države, nikada ne može zastarjeti, a ponovno dobiva na značenju u suvremenom kontekstu sukoba suverenističke i globalističke ideje uređivanja međunarodnih odnosa.

Zato se Starčeviću i njegovim načelima treba uvijek iznova vraćati. Starčević ostaje svjetionik i miljkaz Hrvatima svih vremena i naraštaja. Taj je čovjek znao što govori.

^[1] Davor DIJANOVIĆ, Hrvatska u žrvnju Jugosfere, vlastita naklada, Bjelovar, 2015.

^[2] Bivši češki predsjednik Václav Klaus u članku Što je to europeizam? piše: „Europeizam je proizvod elita. Proizvod ljudi koji ne žele ići - od osam do pet i pet puta tjedno - na radno mjesto i obavljati normalan posao. Proizvod je ljudi koji hoće upravljati, vladati, provoditi skrbništvo, pokroviteljstvo nad drugima. To su političari i s njima povezani činovnici na jednoj strani, i s političarima udruženi public intellectuals (intelektualci koji se kreću u javnome prostoru i u medijima) na drugoj strani. To je nemala skupina ljudi u javnoj sferi, ona poslovična mrtva vaga (deadweight), skupina koja 'samo' pragmatički maksimalizira učinke što iz toga položaja proizlaze i koja: - hoće sebi osigurati dugovječnost svoga povlaštenog položaja i svojih pogodnosti; - hoće se izolirati od dosegaa birača, javnog mnijenja i standardnih demokratskih mehanizama; - hoće se kompliciranošću i nepreglednošću odlučivačkih procedura komunitarnog prava i udaljenošću od građanina-pojedinca odijeliti od bilo kakvih posljedica svoga odlučivanja i od tereta (u najširem smislu riječi) koji iz toga za građane pojedinih zemalja članica proizlaze. (...) Uvijek me na europskim raspravama iznenađuje ona posebna familijarnost njihovih sudionika koja polječe otuda što se mnogi od njih već vrlo dugo znaju (u tome deset novih zemalja znače promjenu, ali i njihovi se predstavnici ondje većinom brzo udomaćuju), što imaju vrlo slične interese i što se uzajamno trebaju. Ona kunderinska 'nepodnošljiva lakoća postojanja', određena boravkom u peterozvezdičnim hotelima, letovi u udobnim specijalnim zrakoplovima, rasprave u prekrasnim dvorcima (i to sve ne samo za jednoga predsjednika ili premijera, nego za njihove mnogoljudne stožere), stvara euroelitama njihov vlastiti svijet, posve različit od svijeta onih od kojih mandat nisu dobili, ali u ime kojih tako često i tako rado govore" (V. KLAUS, „Što je to europeizam?“, Hrvatska književna revija Marulić, god. XLII., br 3, Zagreb, svibanj -lipanj 2008., 542. - 553. (551. - 552.); s češkoga preveo Vlatko Bilić).

^[3] Kao što je istaknuo rektor Stjepan Horvat: „Prave državne zajednice ipak su moguće samo tamo, gdje postoji unutarnja privlačna snaga, a ne samo vanjska sila“. Isto vrijedi i za međunarodne zajednice koje se javljaju u novije doba: „Nije potrebno odbiti svaki međunarodni sustav i ne priznati nijednu međunarodnu vrijednost. Sve se to može prihvatiti, ali u granicama, koje će sadržavati pravo na život, djelatnost i na napredak i manjih članova međunarodne zajednice“. Opasnostima su posebno izloženi mali narodi: „Mali narodi nemaju posebnog razloga zagrijevati se za one međunarodne sustave, u kojima nisu sadržana i prava malih naroda i koji ne vode brigu o njihovim pravednim potrebama. Što će malim narodima takva svjetska sigurnost, u kojoj će se izgubiti njihov opstanak. Zašto da prihvate namisli velikih gospodarskih zajednica, u kojima će nestati njihove možda male gospodarske samostalnosti, a sami će postati od gospodara sluge“. (Stjepan HORVAT, Pisma hrvatskim intelektualcima, Zagreb, 1944., 74.-75.).

^[4] T. JONJIĆ, Hrvatski nacionalizam i europske integracije, 45.

^[5] Isto, 42.

LITERATURA

BARIŠIĆ, Pavo, „Filozofija slobode A. Starčevića“, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine 45-46*, Institut za filozofiju, Zagreb, 1997.

BRAJKOVIĆ, Luka, „Ante Starčević kao satiričar i humorist“, *Fluminensia*, god. 34. (2022), br. 2.

BUDAK, Mile, „Pater patrias. – otac domovine“, u: Ante Starčević, Laus, Split, 1992.

DIJANOVIĆ, Davor, „Dr. Josip Frank – žestoki protivnik velikosrpske politike“, *Portal hrvatskoga kulturnog vijeća*, 16. studenoga 2011.

DIJANOVIĆ, Davor, *Hrvatska u žrvnju Jugosfere*, vlastit naklada, Zagreb, 2015.

DIKLIĆ, Marjan, „Dr. Ante Starčević: U povodu 110. obljetnice smrti (1823. – 1896.)“, u: *Pravaška misao i politika. Zbornik radova*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2007.

FUKUYAMA, Francis, *Kraj povijesti i posljednji čovjek*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1996.

GABELICA, Ivan, „Suvremenost Starčevićeve političke misli“, *Politički zatvorenik* br. 214, Hrvatsko društvo političkih zatvorenika, Zagreb, siječanj 2010.

GROSS, Mirjana, *Povijest pravaške ideologije*, Sveučilište u Zagrebu-Institut za hrvatsku povijest, Zagreb, 1973.

HORVAT, Josip, *Ante Starčević. Kulturno-povijesna slika*, Zagreb, 1940.

HORVAT, Stjepan, *Pisma hrvatskim intelektualcima*, Zagreb, 1944.

JELČIĆ, Dubravko, „Sinteza politike i etike: Ante Starčević“, *Politika i sudbine*, Školska knjiga, Zagreb, 1995.

JONJIĆ, Tomislav, *Hrvatski nacionalizam i europske integracije*, Naklada Trpimir, Zagreb, 2008.

JONJIĆ, Tomislav, *Ivo Pilar. Pisac, političar i ideolog (1898.-1918.)*, AGM, Zagreb, 2020.

JONJIĆ, Tomislav, *Hrvatska kronika. Minijature o hrvatskoj politici 1996.-2020.*, Naklada Trpimir, Zagreb, 2020.

KALIĆ, Nikola Blaž, *Život i djelo pravaša*, Stranka prava, Varaždin, 1994.

KLAUS, Václav, „Što je to europeizam?“, *Hrvatska književna revija Marulić*, god. XLII., br 3, Zagreb, svibanj -lipanj 2008.

KOVAČIĆ, Vladimir, „U spomen dra Ante Starčevića“, u: *Ante Starčević*.

KRLEŽA, Miroslav, Predgovor u: Krsto HEGEDUŠIĆ, *Podravski motivi*, Minerva, Zagreb, 1933.

KVATERNIK, Eugen, *Politički spisi. Rasprave, govori, članci, memorandumi, pisma*, prir. Ljerka KUNTIĆ, Zagreb, 1971.

LIPOVČAN, Srećko, „Relevantnost Matoševih sudova o Anti Starčeviću“, u: *Pravaška misao i politika*.

LUKAS, Filip, „Starčević“, u *Ante Starčević*, Laus, Split, 1992.

MARIĆ, Leo, „Made in Europe. Europski utjecaji na hrvatski nacionalizam“, *Obnova br. 5, Udruga Obnova*, Zagreb, 2015.

MARKUS, Tomislav, „Društveni pogledi Ante Starčevića“, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 3, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2009., 828.

MATOŠ, Antun Gustav, *Sabrana djela VI. O hrvatskoj književnosti (1898-1909)*, JAZU-Liber-Mladost, Zagreb, 1973.

MATOŠ, Antun Gustav, *Sabrana djela VII. „O hrvatskoj književnosti (1909.-1913.)*.

MATOŠ, Antun Gustav, *Sabrana djela XIV. Polemike (1909-1914)*.

MATOŠ, Antun Gustav, *Sabrana djela XV. Feljtoni, impresije, članci (1895-1910)*.

MURGIĆ, Božidar, „Hrvatski nacionalizam Ante Starčevića“, u: *Ante Starčević*.

NEGROPONTE, Nicholas, *Being Digital*, Vintage, New York, 1995.

Nekoji nazori i zapovijedi sv. otaca papa glede nepravедnog proganjanja Izraelićana, (ur. T. JONJIĆ), Naklada Trpimir, Zagreb, 2010.

ORŠANIĆ, Ivan, *Vizija slobode*, Buenos Aires, 1979.

Povijest 18. Poslijeratno doba (1945.-1985.), Europapress holding, Zagreb, 2008.

STARČEVIĆ, Ante, *Djela III. – Znanstveno-političke rasprave*, Zagreb, 1894.

STARČEVIĆ, Ante, *Izabrani spisi*, Blaž JURIŠIĆ (prir.), Matica hrvatska, Zagreb, 1943.

STARČEVIĆ, Ante, *Misli i pogledi. Pojedinač-Hrvatska-svijet*, prir. Blaž JURIŠIĆ, Zagreb, 1971.

STARČEVIĆ, Ante, *Politički spisi*. Izbor i predgovor: Tomislav Ladan, Znanje, Zagreb, 1971.

STARČEVIĆ, Mile, „Kako je došlo do Starčevićeve negacije Srba“, u: *Ante Starčević*, Laus, Split, 1992.

STARČEVIĆ, Ante, *Književna djela*, ur. Dubravko JELČIĆ, Matica hrvatska, Zagreb, 1995.

STARČEVIĆ, Ante, *Govori u Hrvatskom saboru*, Narodne novine – Dom i svijet – Državnost, Zagreb, 1996.

STARČEVIĆ, Ante, *Izabrani politički spisi*. Izbor i uvodna studija: Pavo Barišić, Golden marketing – Narodne novine, 1999.

STARČEVIĆ, Mile, *Ante Starčević i Srbi*, Mala knjižnica Matice hrvatske, Zagreb, 1936.

PROSPEROV NOVAK, Slobodan, *Povijest hrvatske književnosti – svezak I. Raspeta domovina*, Marjan tisak d. o.

RIEGER, „Mentalitet prvih hrvatskih revolucionaraca. U 65-oj godini od rakovičkog ustanka“, u: *Ante Starčević*

ŠEGVIĆ, Kerubin, *Dr. Ante Starčević, njegov život i djela*, Tiskara Hrvatske stranke prava, Zagreb, 1991.

ŠUFFLAY, Milan, *Izabrani politički spisi*, Matica hrvatske, Zagreb, 2000.

TUĐMAN, Franjo, *Nacionalno pitanje u suvremenoj Europi*, Zagreb, Matica hrvatska, 1996.

TURKALJ, Jasna, „Ante Starčević i njegovo djelo o 100. obljetnici smrti, znanstveni skup, Zagreb, 18. i 19. travnja 1996.“, *Časopis za suvremenu povijest*, Hrvatski institut za povijest, br. 1-2, Zagreb, 1996.

TURKALJ, Jasna, „Prilog istraživanju pravaškog pokreta 1880-ih“, u: *Pravaška misao i politika*.

ZIMMERMANN, Stjepan, *O hrvatskoj filozofiji i kulturi*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2001.

ŽANKO, Dušan, *Svjedoci*, Školske novine-Pergamena, Zagreb, 1998.

A series of horizontal lines for writing, spanning the width of the white section.

newdirection.online @europeanreform

New Direction is registered in Belgium as a not-for-profit organisation and is partly funded by the European Parliament. The European Parliament and New Direction assume no responsibility for the opinions expressed in this publication. Sole liability rests with the author.